

Aklok, szállások Gútán és környékén a 18–19. században

BÉLA ANGYAL
Folds, quarters in Gúta and surroundings in the 18–19th century

631.115.11(437.6)"17/18"
728.9(437.6)
591.5(437.6)
39

Keywords: Gúta (today: Kolárovo, Slovakia). Livestock husbandry, wintering. Divided settlements, farms.

Bevezetés

A kisalföldi megosztott települések kérdésére Hofer Tamás 1960-ban megjelent tanulmánya hívta föl a figyelmet.¹ Elsősorban a katonai felmérések térképlapjai és az 1956-ban Negyedben végzett helyszíni kutatása alapján bemutatta a Vág mentén fekvő Negyed község megosztott települését, a folyó túlsópartján épített *aklok*at, és élénk képet festett a 19. század végén, 20. század elején itt folyt életről, valamint az aklok szerepéről a lakosok gazdálkodásában. Említést tesz arról, hogy a 18. század nyolcvanas éveiben készült első katonai felmérés térképlapjain szálláscsoportok fedezhetők fel a környéken Gúta, Naszvad, Martos, Apácaszakállas határában is. Tanulmányában sürgette a további kutatást, a terepmunkát, és fontosnak tartotta tisztázni, hogy a kisalföldi települések mennyiben kapcsolódnak az alföldi kertes, megosztott településekhez.

A Kisalföld északi területein a múlt században Hofer rövid negyedi látogatását megelőzően és az ötvenes évek után is végeztek néprajzi kutatásokat, elsősorban Gútán, Martoson és Negyedben.² A Nagy-Duna mentén, a Csallóközben elhelyezkedő falvak folyón

1. Hofer Tamás: A magyar kertes települések elterjedésének és típusainak kérdéséhez. *Művelődés és Hagyomány*. Debrecen, 1960, 331–349. p.
2. Elsősorban Fél Editnek Gútán és Martoson a negyvenes években végzett gyűjtését kell kiemelni. A gútai gyűjtése nem került publikálásra, a martosi kutatása nyomán több dolgozata született. A fontosabbak: A női ruházatkodás Martoson. *Néprajzi Értesítő*, 1942, 93–140. p. és A nagycsalád és jogszokásai a komárommegyei Martoson. *Kisalföldi Közlemények*, I. 2. Budapest, 1944. A teljes kéziratot gyűjtése megtalálható az MTA Kézirattárában, jelzete Ms 2097/1-30. (A továbbiakban Fél Edit gyűjtését FE gy. rövidítéssel jelzem a jegyzetekben.) A gútai születésű Nagy (Fehérváry) Magda több munkájában is említi a tanyák szerepét és súlyát szülővárosa gazdálkodásában, foglalkozik kialakulásuk folyamatával. Ezek közül az 1978-ban írt diplomamunkáját, *A gútai rétgazdálkodás alakulása* (megtalálható a komáromi Duna Menti Múzeum néprajzi adattárában, jelzete EK 90) és a *Parasztság a XX. század első felében. Gútai példa*. Budapest, 1988 c. publikációt emelem ki. A nyolcvanas-kilenc-

túli szállásainak szerepével és önálló faluvá alakulásuk folyamatával több tanulmány is foglalkozott 1960 óta.³ A Negyed környéki aklokot, szállásokat, valamint a tanyák kialakulását és szerepét több tanulmány is említi,⁴ átfogó jelleggel azonban nem foglalkoztak a kérdéssel, és nem vált ismertté a Gúta környéki tanyarendszer fejlettsége, története.

Jelen munkámban elsősorban a levéltári kutatásaim, a korabeli térképek és több néprajzkutató vidékünkön gyűjtött anyagának felhasználásával bemutatom Gúta és a környékbeli falvak szálláskertjeinek kialakulását, fejlődésüket, a tanyarendszer létrejöttét a 18–19. században.

Munkám során csupán a Kisalföld északi területét, Gúta környékét vettem számba, tekintettem kutatatandó terepnek, mivel, mint azt már említettem, a Nagy-Duna mente a szálláskertek szempontjából sokkal ismertebb és feldolgozottabb, ezért ezzel a területtel most nem foglalkozom. A tanulmány megírása során az első tisztázandó kérdés az volt, mekkora területre, mely településekre terjedjen ki a kutatás. Melyek a megosztott települések, illetve melyek voltak azok korábban? Végül 15 olyan települést vontam be a kutatásba, amelyek önálló községként léteztek a 19. században és a 20. század elején. Ezek közül 13 az egykori történelmi Komárom vármegyében található. A vizsgált területnek a központja a nagy határu és legnagyobb népességgel rendelkező Gúta, az egykori mezőváros. Északnyugatról az óramutató járásával ellenkező irányban haladva a következő Komárom megyei települések veszik körbe: Apáczaszakállas, Ekecs, Turiszakállas, Lak (Lakszakállas), Bogya, Tany, Nemesócsa, Ekel, Megyerics, Keszegfalva, Martos, Naszvad. Gúta határa észak, északnyugat irányból érintkezik Negyed és Alsószeli határával. Ezek a települések Nyitra és Pozsony megye legszélső községei, tehát három történelmi vármegye határa érintkezett e három község határának találkozásánál. A központi helyet elfoglaló Gútával közvetlenül nem érintkezik Lak, Tany, Ekel és Martos katasztere, de a felsorolt települések összefüggő területet alkotnak. Alsószeli esik távolabb csupán a falvak egységes tömbjétől, de itt figyelembe kell venni, hogy határa évszázadokon keresztül két egymástól távol eső, önálló részből állt. A falutól távol eső részen alakultak ki a szállások és vált önálló faluvá Alsóhatár néven. Ugyanakkor a gútai határba beékelődő Kamocsa és az északról ugyancsak határos Szímő településekkel nem foglalkoztam részletesen munkám során, mivel nem megosztott települések, határukban nem alakultak ki sem aklok, sem jelentős számban tanyák.

venes években szlovákiai magyar néprajzkutatók végeztek terepmunkát a környéken, és két tanulmánykötet is megjelent ezek nyomán: Fehérváry Magda (szerk.): *Gúta hagyományos gazdálkodása a XX. század első felében*. Komárom, 1982 és Danter Izabella (szerk.): *Hagyományos gazdálkodás a Kisalföld északi részén. Farkasd, Negyed*. Galánta, 2005. Újabban Filep Antal foglalkozott Negyed néprajzával, I. Filep Antal: *Negyed község hagyományos életformája*. In Lászk Lajos (szerk.): *Negyed története*. 2011. A rendszerváltás utáni martosi kutatásait dolgozza fel Kocsis Aranka: *A gazda, a családja a munka és a hatalom. Értékváltozások egy kisalföldi faluban*. Pozsony, 2006.

3. Timaffy László: *Szigetközi krónika*. Győr, 1975. Timaffy László: *Szigetköz*. Budapest, 1980, valamint Kocsis Aranka: *A vajkai szék nemesei*. Pozsony, 1997.
4. Nagy Magda felsorolt munkáin kívül megemlítem Angyal Béla: *Adatok a gútaiak XVIII–XIX. századi állattartásához*. 1986, kézirat. Angyal Béla: *A gútai ártéri tanyák és az ártéri gazdálkodás*. *Ethnographia*, 1994, 37–60. p., valamint Angyal Béla: *Alsóhatár. Egy falu kialakulása a Kisalföldön*. *Néprajzi Látóhatár*, 1998, 50–71. p.

A táj természeti viszonyai és települései

A Dévényi-kapun keresztül érkező Duna Pozsonytól Komáromig Európa legnagyobb hordalékkúpját rakta le, rajta a szabályozás előtt gyakran változtatta a futását. Mai főágával és a belőle Pozsony alatt kiszakadt Kis-Dunával, amely Gútánál a Vággal egyesülve Vág-Dunaként folyik tovább Komáromig, ahol ismét csatlakozik a Dunához, a Csallóköz, déli fattyúágával, a Mosoni-Dunával pedig a törmelékkúp déli szárnyát, a Szigetköz fogja közre.

A Csallóköz Európa legnagyobb folyami szigete, 1813 négyzetkilométer területű. A sziget felszíne a Duna állandó feltöltése folytán délkelet felé lejtősödik. A nyugati, Felső-Csallóköznek nevezett része magasabb fekvésű, legmagasabb pontja 134 méterrel van a tengerszint felett. Az keleti Alsó-Csallóköz, amely csupán területének egyötödét foglalja el, a sziget legalacsonyabban fekvő része. Itt kisebbek a szintkülönbségek, mint a Felső-Csallóközben. Közigazgatásilag az egykori Komárom vármegyéhez tartozott. Az Alsó-Csallóköz egy központi emelkedés osztja két részre, amely Órszűzfalutól indul és nagyjából a mai Komárom–Pozsony közötti főút és vasút vonalán halad nyugat-északnyugati irányban Nagymegyerig és egészen a Kis-Dunáig. Ez a hát 3–6 méterrel emelkedik a két oldalán elhelyezkedő mélyebb terepszintek fölé, és vízválasztót képez a Duna és a Kis-Duna, illetve a Vág-Duna felé.⁵ A központi emelkedéstől a Kis-Duna felé eső lesüllyedt rész szintén egy enyhe emelkedés mentén két részre tagolódik. Ez az emelkedés Apácaszakállas határában indul, kb. 3,5 km széles és 20 km hosszan halad több község határán keresztül Megyerics és Keszegfalva irányába a Vág-Dunáig. A hátat Apácaszakállastól a Vág-Dunáig vízfolyások, elsősorban a Császa, és a Dudvág,⁶ valamint mellékági kanyargós, meanderes medrei szabdalják, és átlagosan egy méterrel emelkedik a környező szintek fölé.⁷ Ezt a régi vízfolyások által létrehozott területet az ármentesítések előtt zizenyős rétségek borították, és a neve is ez: Rétek, helyi tájszólasban *Rítek*. A központi emelkedésen megtelepedett községek, Turiszakállas, Lak, Bogya stb., belterületük és a rétek közötti mocsarat (helyi elnevezése az Örvény vagy *Rakottyás*) és magát a réteket osztják fel az első pillantásra meghökkentő alakú, hosszan elnyúló, keskeny, párhuzamos sávokból álló határaikkal.⁸ Itt, a Réteken, a falvak hosszan a mocsarakon keresztül elnyúló határainak túlsó végein jönnek létre a 18. században az állattartó szállások, majd a 19. század második felétől, az ármentesítések,

-
5. Magula Anton: *Geologická stavba, geomorfologické a hydrologické pomery Žitného ostrova. Žitný ostrov-Csallóköz*. Ročník I. Dunajská Streda, 1983, 26. p.
 6. A Dudvág – helyi magyar elnevezése: Dodvág – nevének utótagja, a Vág germán eredetű szó, egyesek az előtagot is germán eredetűnek tartják: jelentése „holt Vág” (I. Györfy György: *Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza III*. Budapest, 1987, 386. p.), mások azonban ezt tagadják, I. Melich János: *Dudvág. Nemzeti Kultúra*, 1934, 6. sz. 321–323. p.
 7. Magula Anton: *Geologická stavba...*, i. m. 19. és 32. p.
 8. Ilyen hosszan elnyúló mocsaras területeket átszelő faluhatárokat láthatunk a Csallóközben a Patonyok vidékén, de hasonló elrendeződésű határookra hívta fel a figyelmet Bárh János több munkájában a Duna melléki ártéri tájakon. Itt is előfordult, mint a vidékünkön Alsószelei esetében, hogy a határ több egymással nem is érintkező részből állt. L. Bárh János: *Hanyik. A gazdálkodási mód és a települési forma összefüggése egy megosztott település rendszerében. Ethnographia*, 1970, 430–441. p.

szabályozások előrehaladásával sűrűn földművestanyák lepik el.⁹ A Császa folyásától balra eső terület, emelkedettebb része a *Császtahát* vagy *Császa-mellék*, már Gúta határához tartozik. Az utána délkeletre elterülő, mélyebben fekvő kiterjedt mocsaras rész, a *Stagnóca*¹⁰ csaknem a Kis-Duna emelkedettebb jobb partjáiig húzódik. Maga Gúta a Kis-Duna vonalát követő háton ül meg (111 m), a Vág torkolata közelében.

A Duna hatalmas törmelék-kúpjához északon a Kis-Kárpátok belső lejtőiről lefutó patakok törmelék-lejtője – földrajzi értelemben ez a Mátyusföld –, majd a Feketevíz, a Dudvág, a Vág, a Nyitra és a Zsitva törmelék-kúpja támaszkodik, a törmelék-kúpok között vizenyős, rossz lefolyású mocsaras területeket zárva közre. Itt is a magasabb folyóparti hátaakra települtek a községek. Alsószelei (115 m) a Dudvág, Negyed (111 m) a Vág, Naszvad (114 m) és Martos (112 m) pedig a Nyitra közelében fekszenek.

A határ ma nagyrészt fátlan, távolról egyhangúnak tűnő, sík, búzatermő vidék. A vidék sík jellege ellenére korántsem nevezhető egyhangúnak, valójában rendkívül változatos táj. Az egykori ártérben minden kis kiemelkedésnek jelentősége és következménye volt. A talajvízszint változását, a víz közelségét a vízzel borítások gyakoriságát és időtartamát a növénytársulások mérőműszer pontossággal jelzik. A vidék eredeti növényzetét túlnyomórészt mocsarak, nádasok, kőris-, tölgy-, égerfaerdők alkották, a vizek mentén fűzfa- és nyárfaerdőkkel. A határ ma fátlan sík vidék, csupán a folyókat övezik kisebb ártéri erdők. A táj mai képe a sok évszázadon át folytatott erdőirtás következtében alakult ki.

Győrffy György Árpád-kori történeti földrajzában,¹¹ Keszegfalva¹² kivételével, mind a 15 a 19. század végén, a 20. század elején létezett településünk megtalálható. A néphagyomány is nagyon régi időkre teszi a települések keletkezését, és csaknem mindegyik egykori halásztelepre vezet vissza.¹³ Területünk nagy részén az Árpád-korban

-
9. Bátky Zsigmond: Néhány vonás Csallóköz település-földrajzához. *Földrajzi Közlemények* 46, 1918, 327–341. p.
 10. Az utóbbi évszázadokban ezen a néven említik ezt hatalmas mocsaras területet, a középkori oklevelekben azonban a Stagnóca név nem szerepel. Valószínűleg latin közigazgatási elnevezéséből, stagnosa (mocsaras víz) alakult ki az újkorban. L. Alapy Gyula: *A csallóközi halászat története*. Pozsony, 1994, 144. p.
 11. Győrffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III*. Budapest, 1987.
 12. Keszegfalvát 1482-ben említik először, és a Koppán nemzetségbeli Posárok birtoka volt. Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. kötet*. 503. p.
 13. Munkámhoz felhasználtam Pesty Frigyes 1864-ben végzett helynévgyűjtését, amely a Széchenyi Könyvtár Kézirattárában található és mikrofilmen tanulmányozható. A települések vezetői által adott válaszok színvonala azonban nagyon különböző. Az általam átnézett Komárom, Nyitra és Pozsony megyék anyagából a leghiányosabbnak Pozsony megye településeinek helynevei tűntek, pl. Alsószelei községből küldött válaszokat nem találtam. A válaszokban a községek vezetői gyakran emlékeznek meg a településük alapításáról. „Mivel a régi időkben az egész határ nem egyébb volt mint hozzáférhetetlen mocsáros és nádas, néhol lévén csak benne a vízpartjain száraz, hol egy két halász gunyhó ált...” (Martos). „Megyerics határának területe hajdan egészen vízállás volt, s’ csak egypár dombocska állott ki a’ vízből, melyeken először halászok telepedtek meg s’ utóbb a’ halászok kunyhóiból keletkezett a’ falu...” (Megyerics). „...elődeink a jelenleg is posványos és vizenyős határunkba mint halászok letelepedtek, halászatból élődtek, családostúl csak halász gunyhókban laktak...” (Negyed). A további idézeteknél a szövegben zárójelben jelzem a forrást és gyűjtés helyét (pl.: Lak, Pesty).

Komárom vármegye jött létre, amelyet Győr megyétől a Csiliz patak választott el, északi határán a legszélső települései Megyer, (Apáca)Szakállas és Ekecs voltak áradásos mocsaras területek között. Gúta terjedelmes, a Vág két partján fekvő határa Komárom megyéhez, tőle északra Szímő Nyitra megyéhez tartozott. A Vág és a Nyitra között, Anyala és Lék fölött húzódott a két megye határa. Az Árpád-kor végén már viszonylag sűrűn lakott területnek számított, annak ellenére, hogy a mocsaras vidéken kevés volt a megtelepülésre alkalmas hely.

Az Árpád-korban területünkön majdnem kétszer annyi település létezett, mint ma. Az egykor fennálló, de a későbbi évszázadokban elpusztult legnépesebb falvak, amelyek neve ma már csak egy-egy helynévben él tovább, a következők:

Agyagos: egykor Martoshoz, ma Vágfüzeshez tartozó puszta;

Andrásfalva (Andrásháza): ma puszta Ekel határában;

Anyala: ma puszta Naszvad határában;

Bálványszakállas: ma puszta Keszegfalva határában;

Gég: Martos (Agyagos puszta) határában feküdt;¹⁴

Kava: egykor Keszegfalvához, ma Komáromhoz tartozó puszta;

Kistany: puszta Nemesócsa határában;

Lögör: puszta Nemesócsa határában;

Szántó: ma puszta Nemesócsa határában;

Vöstű (Vercstő): ma puszta Nemesócsa határában.

Meg kell még említeni Vízvár és Szöllös pusztákat Keszegfalva határában. Az előbbi 1466-ban említik először a források,¹⁵ az utóbbi bizonyára Szovát (Zoad) faluval azonos, amelyet már 1245-ben említenek az oklevelek.¹⁶ A mai Nemesócsa határába olvadt két, a 16. században létezett falu: Pusztáocsa és Márkháza.

Területünk egyházmegyei beosztás alapján a kora Árpád-kortól fogva a 20. századig az esztergomi érsekség alá tartozott. A török háborúk kezdete előtt valamennyi helység lakossága az előforduló személynevek alapján magyar volt, a korábbi évszázadokból származó néptöredékek beolvadtak a magyarságba.

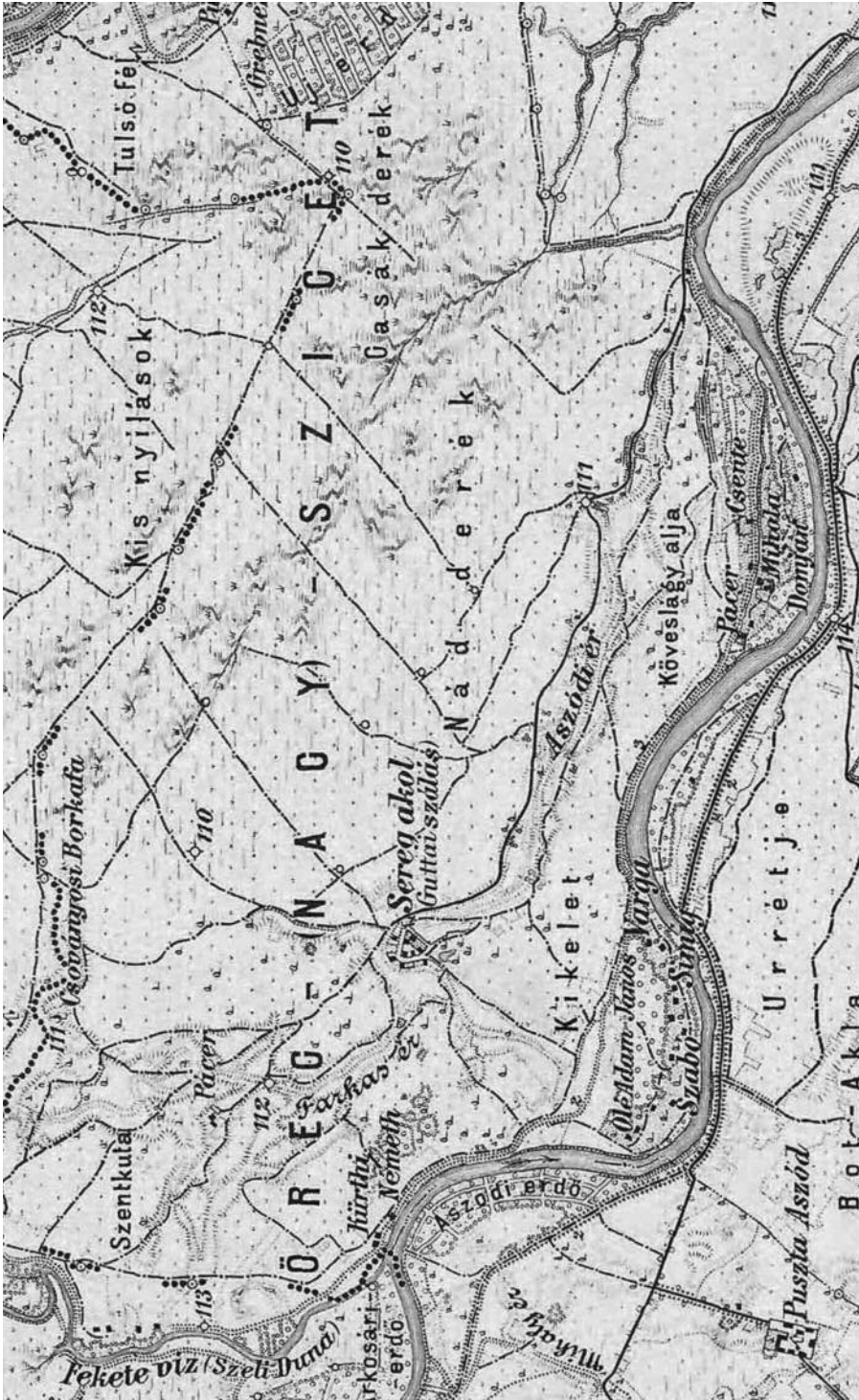
A török hódítók először 1529-ben hatoltak be a területre, amikor Szulejmán szultán 200 ezres serege Buda, majd Esztergom bevétele után Komáromnál átkelt a Dunán és Bécs ellen vonult. Ekkor több település a Csalóközben is elpusztult, de a legnagyobb csapás Komárom megye dunántúli részét érte, ahol alig maradt lakott település. A második pusztító hadjárat 1543-ban volt, mikor elesett Esztergom és Székesfehérvár. Győr, Komárom és az ebben az időben épült Érsekújvár¹⁷ magyar végvárok lettek. A várakat igyekeztek megerősíteni a császáriak, a végvárrendszer kiépítéséhez a környék jobbágynak ingyenmunkáját vették igénybe. A két végvári határvonal közé eső terü-

14. Györffy György szerint a Vág és a Nyitra között feküdt, valószínűleg Gég lakói költöztek át a Nyitra bal parti „martos” részére, s alapították Martos falut. Györffy György: *Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza*, i. m. 418. p.

15. Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza*..., i. m. 518. p.

16. Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza*..., i. m. 514. p. és *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. II.* 14–15. p., valamint Edelenyi-Szabó Dénes: Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai a mohácsi vésztől napjainkig. Különlenyomat a *Magyar Statisztikai Szemle* 1927. évfolyamából.

2. térkép. A gútai határ nagyszigeti része Seregákol szálláscsoporttal, a Kis-Duna mentén Kikeletben, Köveslággyban az ártéri (gyümölcsös)kertekben házakkal, a tulajdonosok nevével. Harmadik katonai felmérés, részletes térkép, 1884. Méretaránya 1:75 000.

let, tehát területünk jelentős része, egészen 1683-ig (Esztergom és Székesfehérvár felszabadulásáig) szinte szünet nélküli harcok színtere lett, melyek során Tata vára másfél száz év alatt kilencszer került török kézre. 1594-ben a törökök Győrt is elfoglalták és 1598-ig tartották. Esztergom 1595-től 1605-ig a császáriak kezén volt. Komáromot I. Ferdinánd császár az 1540-es években megerősítette. A vár sikeresen ellenállt a törökök 1555-ös és 1594-es ostromának is. 1663-ban Érsekújvár is elesett és török kézen volt 1685-ig.

Az örökös háborúk közepette a vidék egy része, különösen a Dunától délre eső terület lakatlanná vált. Komárom megye jelentős része hódolt területté vált, csak a Duna és a Császa közti része nem lett tartósan hódolt terület, bár a török ezt a területet is többször elfoglalta. A hódolt terület régi népessége nagyrészt elpusztult, falvak sora vált tartósan vagy ideiglenesen lakatlanná. A földesurak többször próbálták újratelepíteni a helységeket, különböző kiváltságokat adva az új telepéseknek. A lakosság élete állandó veszélyben forgott, a vidék hovatarozása mindig kétséges volt, és a jobbágyra az adót a török is, a magyar is kivetette. A hódolt területek lakosságának a királyi adó felét kellett fizetni. Nemezszer szerepelnek ugyanazok a helységeket mind a magyar, mind török adójegyzékekben.¹⁸

A települések népessége és gazdálkodása a 18. században

A török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc lezárulása után, a korábbi évszázadokhoz viszonyítva, megváltozott településhálózatot, részben megváltozott birtokviszonyokat és megritkult népességet találunk vidékünkön. Korábbi népes települések pusztává válása elsősorban a Komárom és Érsekújvár közötti sávot, a Vág-Duna mindkét partját érintette. Itt Anyalát, Bálványszakállast, Szovátot, Keszegfalvát és Kavát lehet kiemelni, Naszvad lakossága szintén nagyon megfogyatkozott. A háborús dúlások következtében néhány falu a csallóközi részen is eltűnt és más községek határába olvadt, pl. Kistany és Pusztadócsa Nemesócsa határába. Az esztergomi érsekség a török kivonulása után is megtartotta, illetve visszakapta birtokait,¹⁹ a Komárom megyei csallóközi jobbágyfalvak nagy részét azonban a Zichy család szerezte meg,²⁰ de számos új birtokos is megjelent a vidéken. Továbbra is megmaradt több falu curiális, nemes jellege, ezek ebből

-
17. Érsekújvár Komárom és Nyitra megye határán részben az előző megyéhez tartozó Lék, Guruk és Gug, valamint a Nyitra megyei Nyárhíd községek határában épült fel. Először palánkvárat emeltek 1550 körül, majd 1573 és 1580 között kőből és téglából erős várat építettek olasz építőmesterek tervei alapján. A vár a reneszánsz erődépítés csúcsteljesítményének számított. A 16. században Komárom megyéhez számították Érsekújvárt is.
 18. Edelenyi-Szabó Dénes: *Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai...*, i. m. és Gyulai Rudolf: *Törökvilág Komárom megyében*. Komárom, 1894.
 19. Dóka Klára: Az esztergomi érsekség birtokai (1726–1895). *Levéltári Közlemények*, 1995, 93–119. p.
 20. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés idején (1767–1774) Várbogy, Ekecs, Megyerics és Nagytany volt a Zichy család birtokában. Apácaszakállas a pozsonyi klarisszák faluja; I. Felhő Ibolya (szerk): *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. kötet. Dunántúl*. Budapest, 1970.

az okból nagyrészt kimaradtak a kor adóösszeírásaiból. Az elpusztult községeket pusztának (praedium) nevezik ebben az időben, a lakott helységek falvak voltak, egyedül Gúta szerepel továbbra is kiváltságos mezővárosként.²¹

A népesség számáról, gazdálkodásáról a török kivonulása után először az 1715-ben készült, majd 1720-ban megismételt országos összeírás ad némi támpontot.²² Ennél az összeírásnál is figyelembe kell venni, hogy a jobbágyságnak érdeke volt, hogy az állam részére minél kevesebb adót fizessen, hogy eltitkolja a valóságos adatokat. Az adóösszeírások idejére sok jobbágy elhagyta a házát, elmenekült, sokszor egy-egy adóösszeírásban egész községeket lakatlannak tüntettek fel.²³

Komárom megyében ekkor három járás létezett: a Szigeti (a későbbi Csallóközi), az Újvári (a későbbi Udvardi), valamint a Dunától délre a Győri. 1715-ben a Szigeti járásban településeink közül 7 községet írtak össze, továbbá az Újvári járásból Martost és Naszvadot. Apácaszakállason 17, Várbogyán 4, Ekecsen 19, Gútán 78, Martoson 16, Megyerccsen 15, Nagytanyon 15, Naszvadon 36, Túrisszakállason 7 adófizető háztartást írtak össze. 1720-ban további Komárom megyei nemes községeket is megemlítenek, de mivel nem fizetnek adót, innen nincsenek számszerű adatok; ezek Ekel, Lak és Nemesócsa. Mindkét összeírásból hiányzik Keszegfalva, amely csak a későbbi évtizedekben települt újra. A háztartások száma a következőképpen alakult 1720-ban: Apácaszakállás 17, Várbogya 5, Ekecs 24, Gúta 71, Martos 16, Megyerccs 15, Nagytany 16, Naszvad 28, Túrisszakállás 7. A legnagyobb eltérés a vizsgált falvaink közül Alsószelín tapasztalható, ahol 1715-ben 27 jobbágyot találtak, 1720-ban már 46 volt a számuk, bizonyára betelepülés folytán emelkedett ilyen nagy arányban a számuk. Negyeden is jelentek meg új jobbágycsoportok a két összeírás között, mivel 42-ről 50-re emelkedett a háztartások száma.

A jobbágyok és zsellérek neve 1715-ben mind magyar volt, 1720-ban azonban Ekecsen 3, Martoson 2, Alsószelín 5 és Negyeden 9 szlávosan hangzó nevű személyt találtak, jelezve, hogy az új telepések nagyrészt az északi, szlovákok lakta vidékről érkeztek. Ekecsen a jobbágytelkeken sok nemes telepedett le, 1720-ban 8 nemes tünettek fel, a földesúrral azonban nem tudtak megegyezni a terhek viselésében, ezért elköltöztek. A Zichyek a helyükre katolikusokat, elsősorban szlovákokat telepítettek.²⁴ Az összeírások után, a 18. század első felében Naszvadra is érkeztek szlovák telepes-

-
21. III. Károly magyar király 1725-ben megerősíti Gúta mezőváros kiváltságait. Az királyi adománylevél másolata megtalálható a Magyar Országos Levéltárban: *Urbaria et conscriptiones (Urbáriumok és összeírások; a továbbiakban: MOL UetC)*, jelzete UetC 224 n25 (c).
 22. Magyarország népessége a *pragmatica sanctio* korában 1720–1721. *Magyar Statisztikai Közlemények*, Budapest, 1896. Dávid Zoltán: Az 1715–20. évi összeírás. In Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*. Budapest, 1957, 145–199. p.
 23. Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*. i. m. 37–38. p.
 24. Edelenyi-Szabó Dénes: *Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai...*, i. m. 36. p. Ennek a telepítésnek az emléke élénken élt még Pesty gyűjtésének idejében is a községben, pedig másfél száz év telt el azóta. „*Őslakosai tisztán magyarok és nemesek voltak kik nagyobb részint midőn Gróf Zichi familiának adományoztatott, nem akarván az urbéri kötelezettségeket tellyesíteni az országba szét oszlottak, ekkor Grof Zichy familia tóttokkal népesítette be, kik jelenleg annyira elmagyarosodtak, hogy nem találtatik közöttök egy is ki tótul beszélni tudna.*”

ek. 1828-ban a családfők harmadrésze viselt szláv hangzású nevet.²⁵ Érkeztek szlovák telepesek még Ekelre is ahol a Tót utca helynév őrizte emléküket.²⁶ A letelepedett szlovákok azonban gyorsan elmagyarosodtak, az 1773. évi helységnévtár minden községünket magyar nyelvűnek tünteti föl, csupán Ekecset jelöli magyar–szlovák nyelvűnek.²⁷

A magyar lakosság a legtöbb településen folytonosnak tekinthető, átélte a török háborús időszakokat, ha elhagyta rövidebb-hosszabb időre lakóhelyét, nagyrészt visszatért. A magyar falvak lakossága között bizonyos hullámzás volt a háborús időkben, amelyről írásos források²⁸ és a családnevek tanúskodnak. A megmaradt magyar lakosság mellé telepedtek kisebb-nagyobb számban az új telepesek a 18. század első felében. Gútán az 1715-ös összeírásban először jelennek meg nagyobb számban idegen településről való származásra utaló családnevek: Néveri, Kürti, Libárdi, Csábi, Kocsi.²⁹ A 18. század második felére Keszegfalva is fokozatosan betelepült, és a hagyomány szerint a környék magyar falvaiból jöttek a lakosok.³⁰

1725 augusztusában Esterházy Imre (1663–1745) került az érseki székebe, s ebből az alakalomból 1725. november 21-én kelt a kamara által készített több mint 1200 oldalas latin nyelvű összeírás³¹ a javak átadása alkalmából. Ha összevetjük a három érseki község (Gúta, Martos és Naszvad) kamarai felmérésben kimutatott számaival az országos összeírásban felvett adatokkal, jelentős különbségek figyelhetők meg. Gútán 155 jobbágyot és 97 házas zsellért találtak a kamara emberei. Naszvadon 86 jobbágy, 3 házas és 18 házatlan zsellér szerepel a táblázatokban. Martoson 31 jobbágy és 1 házatlan zsellér lakott. Martos esetében éppen a duplája az 5 évvel korábban felvett családfők számánál, Gúta esetében még a magasabb számot mutató 1715-ös adatnak is több mint háromszorosa, Naszvadon is háromszorosára nőtt a lakosság. Ez utóbbi esetében ekkor már feltűnnek a szláv hangzású nevek is, bizonyára már telepítés történt az elmúlt években. Gútán is új nevek jelennek meg, ezek azonban mind magyar hangzásúak, némelyik a származásra, falura utal és ma is gyakori név Gútán, mint a Madari, Bucsai, Letkesi. Ez utóbbiból torzult a ma is elterjedt Leczkési családnev. Továbbá ekkor tűnnek fel először olyan ma is gyakori családnevek, mint az Anda, Angyal, Kele, Forró, Telekes stb.

Az esztergomi érsek gondot fordított arra, hogy a birtokait gazdaságosan kihasználja, és az elsők között Magyarországon fel is térképeztette azokat. A munkához 1730-tól a kor egyik legjobb térképészét, Kovács Jánost, vagy ahogyan több latin nyelvű térké-

25. Edelényi-Szabó Dénes: *Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai...*, i. m. 47. p. Pesty gyűjtésében is megemlékeznek erről a naszvadi előljárók. „A török háború után népesített a felső magyar országi tót vidékről, amit sok lakosok nevei bizonyítanak.”

26. Edelényi-Szabó Dénes: uo. 24. p.

27. *Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása*. Kiadja a magyar békeküldöttség. Lexicon locorum regni hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum. Budapest, 1920.

28. Lásd MOL UetC 45 n28, összeírást 1597-ből, amely szerint Bálványszakállas lakossága Vízvárra menekült, az anyalalaiak pedig Érsekújvárra futottak a török háború alatt.

29. *Az 1715. évi összeírás*. DVD-ROM. Kiadta az Arcanum Adatbázis Kft, 2004.

30. „Az első lakosok, vagyis cselédek a szomszéd helységekből származtak, de most már végképp megtelepedtek.” (Keszegfalva, Pesty) A keszegfalvai plébánia 1763-ban jön létre.

31. MOL UetC 43 n5.

pén magát nevezi, Johannes Fabriciust alkalmazta.³² Kovács több nagyszerű, sok részlettel, helynévvel ellátott térképet készített a gútai uradalomról is.³³ Sőt elkészítette magyar nyelven úttörő munkáját az érseki birtokok leírásáról, a korabeli leíró statisztika módszerével. Kovács maga is végigjárta³⁴ és értő szemmel mérte fel az egyes falvak, puszták jellegzetességeit, gazdasági állapotát.

Gútával kapcsolatban megemlékezik a határ alacsony, szántóföldi művelésre kevésbé alkalmas fekvéséről, amiért a lakossága „...kínszerítettik Bálvány-Szakállosi Pusztán lévő Szántó földekre szorulnyi... Ezen Helségnek lakosi a kik vagyonossabbak marhákkal való kereskedéssel, a kik pedig aláb valók halászzattal szokták életeket folytatni”.³⁵

Martos esetében is a határ lapos voltáról szól: „Ezen okbul a lakosok szántásokat Halászzattal és Rákászzattal szokták helre hozni.” Naszvadról azt írja: „határja hasonló Martosi”-hoz. „Lakosi Magyarorságbul és Tótságbul vegyelitett, kik nagyobb részint halászzattal táplállyák magokat.”³⁶

Érdeklő leírásából is kitűnik, amit más levéltári források is alátámasztanak, hogy a 18. század elején a környező pusztákat, Csörgőt, Anyalát, Bálványszakállast és Ógútát is a gútaiak bérelték, a dombosabb, árvízmentes részeit szántóföldnek használták. A puszták többi része legelő és rét volt, ekkor még nem jönnek létre az érsekségi majorok. A rétek egy részét a jobbágyság robotban kaszálják, a szénát az uraság elszállítja más uradalmakba. A praediumok kaszálóinak nagy részét árveréssel adta bérbe az uradalom minden évben. A legelőket is bérbeadással hasznosították, a kaszálókat augusztus 20. után átengedték a szarvasmarhák legeltetésére egészen a tél beálltáig.³⁷

1767 és 1774 között került sor a Mária Terézia-féle úrbérrendezésre, amelynek célja a jobbágyság és a földesurak viszonyának egységes rendezése és részletekbe menő szabályozása volt, mivel az egyes uradalmakban a jobbágykötelességek nagyon eltérőek voltak. Ekkorra már nagyrészt befejeződtek területünkön a telepítések. A kuriális községek kimaradtak az úrbérrendezésből, a vizsgált községek közül ezek a következők: Ekel, Nemesbogya, Nemeslak és Nemesócsa. Ismeretlen okból hiányzik Turiszakállas, valamint Keszegfalva.³⁸

Gútán az úrbérrendezés során a teljes jobbágyság száma 224, a házas zselléréké 93 és a házatlan zselléréké 65 volt. A telekátlag (amelyet úgy számítanak ki, hogy az egésztelek-számot osztják a teljes jobbágyság számával) 0,48 volt, ami az országos

32. Dávid Zoltán–T. Polónyi Nóra: *Az első magyar nyelvű leíró statisztika*. Budapest, 1980.; Kovács János: *Az esztergomi érsekséget illető jószágoknak Geographico Topografica descriptioja 1736–1739*. Budapest, 1980, 8–9. p.

33. Esztergomi Prímási Levéltár Térképtár (a továbbiakban EPL) T 088 és T 089.

34. Erről a személyes tapasztalatról tanúskodik, mikor Bálványszakállasról azt írta: „1733. Esztergomban, Mind-Szent Havában, igen félre lévő Tsádék között egy Vén-Asszony találtott, a kit... Guttára bé vittem, kinek-is akkor béli Puskás Plebanus Uram gondgyát viselte...”. Dávid Zoltán–T. Polónyi Nóra: *Az első magyar nyelvű leíró statisztika*. i. m. 41. p.

35. Uo. 40–41. p.

36. Uo. 48–49. és 52. p.

37. MOL UetC 224 n25 (c)

38. Keszegfalva az 1773-as helységnévtárban sem szerepel, holott ekkor már újratelepült és plébániája is volt.

átlagnak felel meg, amely fél telek körül volt. Naszvadon 142 jobbágyot, 11 házas zsellért és 19 házatlan zsellért írtak össze. A telekátlag 0,80. Martoson 78 volt a jobbágyok, 2 a házas és 2 a házatlan zsellérek száma, a telekátlag viszonylag alacsony: 0,29.

A csallóközi jobbágyfalvak adatai a következők: Apácaszakállas 15 jobbágy, 12 házas zsellér, telekátlag 0,72. Várkonyát 3 jobbágy lakta csupán, a telekátlag 0,83. Ekecsen 56 telkes jobbágyot, 18 házas zsellért és 3 házatlan zsellért írtak össze, a telekátlag nagyon magas: 1,47. Megyerics 14 jobbágygal, 18 házas és 2 házatlan zsellérral szerepel 0,79-es telekátlaggal. Nagytany került még rendezés alá, 26 jobbágy és 1 házatlan zsellér lakta, a telekátlag itt is magas, 0,95.³⁹

Az úrbéri összeírás Alsószeliben 118 jobbágytelket, 61 házas zsellértelket és 40 idegen házakban lakó zsellércsaládot tüntet fel. Ezek „örökös jobbágyok” voltak, tehát röghöz és földesurukhoz voltak kötve, a szabad költözés gyakorlása nélkül. A jobbágytelkek kiterjedése a következő volt: 14 negyedtelek, 69 nyolcadtelek és 36 tizenhatodtelek.⁴⁰ Negyeden 95 negyedtelkes jobbágy, 111 zsellér és 25 házatlan zsellér lakott. A község földesurának 1300 forintot fizetett. A pénzen kívül 40 szapu kukoricát adtak, valamint káposztát, hagymát, tormát és más zöldséget is kötelesek voltak adni szükség szerint, ugyanúgy halat is a nyitrai püspök asztalára.⁴¹

Ha végigtekintünk az úrbérrendezéssel bezárólag készült 18. századi összeírásokon, szembeűnő a lakosság gyarapodása, ezt egyértelműen jelzi a jobbágy és zsellér családfők számának emelkedése. Ezek az összeírások azonban nem fogták át az egész lakosságot, mivel különböző rétegek maradtak ki az egyes összeírásokból, a teljes népesség számát csak becsülni lehet. Az első összeírás, amely a lakosság minden rétegére kiterjedt, az a II. József császár idejében 1784–1787 között végrehajtott népszámlálás. Ez általános népszámlálás volt, legfőbb célja az újoncállítás, emellett az adókövetés jobb megszervezése. Átfogta a teljes népességet, mód és lehetőség nyílt minden település népességi és szociális viszonyainak megismerésére.⁴² A területünk községeinek és pusztáinak adatait a 1. táblázatban foglaltam össze.⁴³

39. Felhő Ibolya (szerk): *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon...*, i. m. 136. p. Az úrbérrendezés adatait idézve, ahol nem jelezem külön, ebből a munkából vettem.

40. Uo. 24. p.

41. Novák Veronika: A 17. századtól az I. világháború végéig. In Izsák Lajos (szerk): *Negyed története*. Negyed, 2011. 33–46. p.

42. Kovacsics József: Bevezetés a történeti statisztika forrásainak tanulmányozásába. In uő (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*. Budapest, 1957, 21–22. p.

43. A II. József korában végzett népszámlálás Komárom megyei adatait elsőként Thirring Gusztáv dolgozta fel és adta ki. Thirring Gusztáv: Komárom város és vármegye népessége II. József korában. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1940, 378–383. p. Az egész ország adatait feldolgozó kötet 1960-ban jelent meg, amelyből azonban hiányzott néhány szabad királyi város és megye, többek között Pozsony megye anyaga. Dányi Dezső-Dávid Zoltán: *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Budapest, 1960. A kutatóknak sikerült a hiányzó anyagokat a levéltárakban megtalálni, és 1975-ben megjelent a pótlás az előző kötethez. *Pótlás az első magyarországi népszámláláshoz 1786–87*. Budapest, 1975. Pozsony megye esetében két községsoros összesítés is előkerült 1786-ból és 1787-ből. Mivel a Komárom megye településeit feldolgozó közlések adatai 1784/85-ből származnak, a Pozsony megyébe tartozó Alsószeli esetében az ehhez az időponthoz közelebb álló, 1786-os adatokat foglaltam bele a táblázatba.

1. táblázat. A II. József császár idejében (1784–1786) végrehajtott népszámlálás adatai

Községek és puszták neve	Házak	Családok	Népesség	Férfi	Nő	A férfiak között volt			
						száma	nemes	mester-ember	paraszt
Alsószelei	164	221	1125	562	563	28	1	103	112
Apácaszakállas	87	112	657	341	316	185	5	18	48
Ekecs és Aszód p.	101	143	753	382	371	32	8	62	92
Ekel és Nagy Lögör p.	78	145	661	330	331	133	4	2	95
Gúta és Bálványszakállas p.	449	690	3455	1732	1723	32	20	338	421
Keszegfalva	32	84	381	187	194	6	0	0	83
Lak	42	59	324	169	155	99	1	5	27
Martos	94	114	630	319	311	8	0	84	32
Megyercs és Fölaranyos p.	79	108	502	260	242	94	1	19	49
Naszvad	227	308	1525	767	758	23	5	151	147
Negyed	371	927	2584	1295	1289	48	7	243	213
Nemes és Várbogya	50	77	371	185	186	92	1	7	34
Nemesócsa és Kis Lögör p.	104	168	748	387	361	193	2	4	90
Tany és Márkháza p.	50	61	319	158	161	33	2	28	27
Turiszakállas	32	40	243	128	115	79	1	0	20
Vízvár p. és Kava p.	8	4	20	8	12	2	0	0	5

Az állattartás helye és szerepe a vidék gazdálkodásában a 18–19. században

Vidékünk legfőbb kiviteli cikke a széna volt, és az állattenyésztés jelentette a lakosság létalapját a 18. és a 19. században. Az egyes községek határának művelési ágak szerinti megoszlásáról 1865-ből vannak először az ország egész területét felölelő pontos adataink.⁴⁴ Figyelembe kell azonban venni, hogy ekkor már elkezdődött az a gyökeres változás a határhasználatban, amelyet az egy évszázaddal korábban elkezdett vízbálozások, ármentesítések eredményeztek. Az országos kimutatás alapján községeinkben a rétek és legelők összterülete a határuk területének több mint felét tették ki. A legmagasabb arány Keszegfalván volt, ahol a természetes füves területek a határ 74,5 százalékát foglalták el. Hetven százalék felett volt még Negyeden és Megyercsen.

A 19. század második felében nagy lendülettel folytak az ármentesítési munkák, különösen az 1876-ban megalapított Alsó-Csallóközi és Csilizközi Ármentesítő és Belvízlevezető Társulat megalakulása után egyre nagyobb területek kerültek szántóföldi művelés alá,⁴⁵ a rétek és a legelők területe egyre zsugorodott. A harminc évvel később, 1895-ben végrehajtott országos mezőgazdasági összeírás már a megváltozott

44. Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövödelme. Budán, 1865.

45. Bálint István: Az Alsó-csallóközi és Csilizközi Ármentesítő és Belvízlevezető Társulat 1876–1926. Komárom, 1926.

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XIV. évfolyam 2012/1, Somorja

3. térkép. A Vág és a Nyitra (Gúta és Naszvad) közötti Nagygúta fél határrész a Naszvadi, Örtényi és a Rácakövi szálláscsoportokkal. A Vág menti ártéri gyümölcsösökben házakkal. Harmadik katonai felmérés, részletes térkép, 1884. Méretaránya 1:75 000.

viszonyokról adott képet. Mindössze két helységben, Keszegfalván (58,3%) és Gútán (52,1%) foglalták el a füves területek a határnak több mint a felét. Magas volt még rétek és a legelők aránya Negyedén 47,3%, a többi község határában arányuk csupán 20-30 százalék körül volt.⁴⁶

A már említett 1725-ös kamarai összeíráskor⁴⁷ a három érseki település, Gúta, Naszvad és Martos jobbágynak kezén lévő állatokat nagyon részletesen összeírták, külön tüntették fel a növendékeket, és megkülönböztették az igavonó és hízó ökröket. Mindhárom faluban az egész- és félhelyes gazdák általában 4-6 ökröt tartottak igavonásra, szántásra. A legtöbb és legváltozatosabb a gútaiak állománya volt, itt sok lovat és növendéket is tartottak, valamint csak itt írtak össze több gazdánál ökröket, amelyeket hizlalásra tartottak. Gútán az egyik legmódosabb gazdának, Szabó Istvánnak a gazdasága a következőkből állt: 22,5 mérő szántóföld, 40 kaszásrét. Az állatállománya: 8 ökör, 10 ló, 11 tehén, 19 növendék szarvasmarha, 22 ökör hizlalásra, 15 disznó és 5 kaptár méh. A zsellérek állatállománya sokkal szerényebb volt, igavonásra inkább lovakat tartottak, tehenet a teje és szaporulata végett. Ökör alig volt a kezükön.

A használt jobbágytelkek nagyságában, a gazdaságokban található állatok mennyiségében és tartásának módjában is megnyilvánuló, egyre mélyülő társadalmi különbségek feszültségeket szültek az egyes települések lakosságán belül. A gútai szegények a vármegyéhez írnak egy panaszelevelet 1787-ben, amelyben kéri, hogy rendezzék fuvarszolgálatukat. Ebben rámutatnak a telkes jobbágyok és a zsellérek közötti állattartás különbségéből fakadó problémákra, sérelmeikre. Panaszkodnak, hogy „a lóval való Szolgálat, Nagyon terhes nálunk, nem pediglen az Ökörrel való Szolgálat, Számtalanszor meg törtint dolog az Nálunk hogy akinek Ket lovacskaja vagy Számat nem tudgya hanyszor kellett elől állani, de ellenben az Ökör tartó Gaszdának pedig Esztendőben haromszor vagy leg alabb Negyszer ha kellennik utnak indulni... helsegünkben be vett dolog az is hogy nem tekintven Szolgálatnak rendit s modgyát, hanem csak, akar minémű uttyából vissza terittik a midőn élete táplálására valott fordítottani igyekesznek is a Szeginy ember... Soka vannak olyan gaszdek is hogy mind lovat mind pediglen ökröt tartani modgyuk vagyon, meg is a midőn az polgár lovat ell parancsolván tehát azon mentseggel ell tamasztyák magoktúl a Szolgálatott hogy ők ökörrrel Szolgálnak, az Lovákat pediglen az Menesen hevertetik és hiszallak, illy formán tehát egy Nimellyek közüllünk tudni illik akik[ne]k modjuk nincsen az ökört tartásban, hanem csak loval szolgáltak, eleteket fordítottani Sulos terhire valik ez rendetlen Szolgálat...”⁴⁸

A levélből is kitűnik, ebben az időben az ökörtartás egyértelmű volt a módossággal. A vagyonosabbak lovakat is tartottak nagy mennyiségben, csak ők „hevertették” lovaikat. Heverő lovaknak az olyanokat nevezték, amiket be sem fogtak soha, csak csikóztak. Fél Edit 1942/43 telén Gútán végzett kutatásai szerint a 19. második felében olyan nagygazda is akadt, akinek egyszerre 52 csikója volt. Ebben az esetben az állat szaporulata, nem pedig igaereje jelentette a hasznot, a föl hizlalt, megerősödött csikó-

46. A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája I. Budapest, 1897. (a továbbiakban: Mezőgazdasági statisztika 1895.)

47. MOL UetC 43 n5

48. EPL Gutai uradalom Iratai (a továbbiakban: GUI), Vegyes iratok.

kat adták el. Az egészsz helyes gazdának 40-50 darab marhája, 10-12 lova is volt. A középgazdának 25-30, de még a szolgának is volt 4-5 marhája.⁴⁹ Ez legutóbbi adatot igazolni látszik az, hogy 1811-ben mikor a város vezetősége meghatározta a „Béres szolgák” évi bérét, készpénzen és ruhán kívül a juttatások között „Négy marha Teleltetés” is szerepel.⁵⁰

A legeltetésnek a vidék állattartásában különös jelentősége volt a 18. és 19. században. Az állatok nagy része tavasztól egészen a tél beálltáig a legelőn tartózkodott. Az állatok téli takarmányozására kevés gondot fordítottak. A télen legyengült állatokat azután tavasszal-nyáron a legelőn javították föl. „Agyonhízott a marha, kovásszá hízott a jó legelőn.”⁵¹ A szántóföldek ugarolásáról, a kaszálás idejéről, a legeltetés rendjéről a város vezetősége döntött, évente többször hoztak határozatokat az időjárás és az ismétlődő áradások alapján. Tavasz közeledtével, amint kisarjadt a fű, kihajtották a télen leromlott állatokat. Ilyenkor megtilalmazták a *baromélőket* (legelőket), hogy a későbbiekben jó legelőjük legyen a csordáknak. A réteken és az ezek közötti árvízmentes szinteken fekvő „rétföldi vetésekre” verték az állatokat. Szent György-nap táján megtilalmazták a réteket, és a legelőkre meg az ugarföldekre hajtották a csordákat. Kaszálás után a sarjút megtilalmazták, csupán néhány kijelölt helyen engedték föl a csordákat a sarjúra. A gabona betakarítása után az egész határban szabadon járhattak a csordák. A csordák szétverésére Szent Márton-nap táján került sor.

A 19. század második felében azonban a földművelésben és az állattartásban is gyökeres változások indultak meg. A rétek és legelők feltörésével az állatok takarmányozásában egyre nagyobb szerepet kaptak a szántóföldi növénytermesztés melléktermékei, a szalma, a törek, a kukoricakóró, valamint a vetett takarmányok. Megjelent a gazdáknál is a nyugati fajta, *svájcer* szarvasmarha, amely gyorsabban hízott, több tejet adott, azonban istállózó tartást, jobb takarmányt igényelt. Az állattartás egyre belterjesebbé vált. A fajtaváltás minden településen más ütemben zajlott, nagyban függött a rétek, legelők kiterjedésétől az adott határban. Ahol elegendő volt a legelő, nagy területek maradtak kívül a szántóföldi termelésen, ez a folyamat bizonyos fáziskéséssel zajlott le.

Az állattartás belterjességéről és a fajtaváltásról az 1895-ben⁵² és 1911-ben⁵³ végrehajtott állatszámleléások adnak képet. Az állatok számáról 1895-ben készült statisztikai kimutatás szerint 2686 szarvasmarha, 1625 ló, 726 sertés, 11 685 baromfi és 199 méhcsalád volt Gútán. A mezőgazdasági statisztika szerint a 2686 szarvasmarhából 2600 (97%) volt magyar vagy erdélyi fajta.⁵⁴ A magyar fajta aránya az állományon

49. FE gy.

50. A Gútai Városi Hivatalban őriznek öt tanácsi jegyzőkönyvet a 19. század első feléből (az 1811-es, az 1828/29-es, az 1829/30-as, az 1841/42-es és az 1844/45-ös esztendőkről), amelyekből tanulmányozhattam az akkori városvezetés gazdaságszervező tevékenységét, így a legeltetéssel kapcsolatos döntéseit is. Munkámban az alábbiakban elsősorban ezekből szerzett adatok alapján vázolom a legeltetés rendjét. (A továbbiakban GVH 1811 tjkv, és a konkrét bejegyzés számát sz. b. jelölöm.) GVH 1811. tjkv. 595. sz. b.

51. FE gy.

52. Mezőgazdasági statisztika 1895.

53. *A magyar szent korona országainak állatszámja az 1911-ik évi február hó 28-iki állapot szerint.* Budapest, 1913.

54. Mezőgazdasági statisztika 1895, 156. p.

belül magas volt még Nemesócsán (87,6%), Alsószeliben (84,2%), Negyedén (77,0%), Keszegfalván (75,4%) és Bogyán (50,2%). A többi községben 30 és 50 százalék között volt, de itt az adatokat torzíthatja a községek határában működő majorsági gazdaságokban tartott nyugati fajták magasabb aránya.

1911-ben Gútán volt a magyar fajta aránya a legmagasabb (37,8%) a környéken, rajta kívül még két községben, Nemesócsán és Negyedén haladta meg a húsz százalékot. Megfigyelhető, hogy a nagy határú, mocsarasabb, több legelővel rendelkező községekben lassúbb volt a magyar fajta nyugatira cserélése. Gútán különösen ragaszkodtak a hagyományos fajtához és az extenzív tartásmódhoz.

Teletetés, aklok, szállások

Az állatok teletetésére a 18–19. században többnyire a határban épített kezdetleges épületek szolgáltak, a levéltári dokumentumokban *akloknak*, *féhajoknak*, *istállóknak* nevezik ezeket. Az akol szláv eredetű szó, és egyes értelmezések szerint eredetileg bekerített helyet, tábort jelentett. A régi magyar nyelvben rendszerint négyszög alaprajzú kerített terület, a szarvasmarhák, lovak egykori téli építménye. „Az akol az extenzív állattenyésztés legszélesebb körben elterjedt, ugyanakkor legfejlettebb építménye. Alaptípusa a korlátfákkal, sövényvel, deszkával vagy még szilárdabb falazattal körülrzárt, rendszerint négyszög alaprajzú terület, amelynek egyik végében, de gyakran két-három oldalán is fedeles szín, fészer áll.”⁵⁵

Fél Edit kutatásai alapján régen a határban csak istállók voltak, amelyeknek fonott fala volt, sárral betapasztva, nád volt a teteje és a padlása is. Ezekben az istállókban csak a cselédféle emberek laktak. Az állat *akóban* telett. Volt *kollát* vagy *akókerítés* az istálló mellett 15-20 darab marha számára. Az akó közepén kerek jászol volt. A magányos béresek kint az akloknál egész télen tejen és szalonnán éltek. Esténként a közelben lévő aklok lakói összejöttek olyan helyen, ahol lakás is volt, ott dudáltak, mulatoztak, diskuráltak. A tejet ki forraltan, ki nyersen itta. Akik a városhoz közel, pl. „*Örténybe tanyáztak*”, naponta behozták a tejet. A 19. század végén kezdtek az istálló végéhez kis lakóházakat csinálni, amelyben nyáron a gazda is kinn volt, télre pedig kiküldte bele a cselédet.⁵⁶

Szabó István adatközlőm szerint, aki 1893-ban született, az aklok a *gyűrekén* épültek. Sövényfalú, nádtetejű istállók voltak itt, amelyeknek a déli oldaluk hiányzott. Ez előtt volt a *kollát*, ahol az állatok voltak. Az istálló hátsó, zárt oldala észak felé nézett. A korláton belül volt a vályú, ahova a korláton kívül ásott kútból merték a vizet az állatoknak. Az istálló közelében volt egy szobából és *hideg*, szabadkéményes konyhából álló ház, ahol a *bírés* lakott a családjával. A béres fizetsége fejében állatokat tarthatott az akolnál a gazdáéival együtt. A gazda néha meglátogatta a lakóját, ilyenkor hozott élelmet, tiszta ruhát, meg amire szüksége volt a kint lakónak. A korlátban egész évben összegyűlt trágyát ősszel hordták ki a földekre.⁵⁷

55. Szabadfalvi József: Az akol típusai és funkciója. In *Népi kultúra – népi társadalom IV.* Debrecen, 1970, 39–80. p. 72. p.

56. FE gy.

57. Vö. Szabadfalvi József: *Az akol típusai és funkciója.* i. m.

A 19–20. század fordulója táján már előfordult, hogy nem a béres, hanem egy családtag vagy szegényebb rokon lakott a házban, aki az állatokat gondozta, sőt előfordult, hogy a gazda fia megnősülvén, maga költözött ki a feleségével ide és itt alakította ki saját gazdaságát. Ezzel azonban a tanyarendszer kialakulásának kérdésköréhez értünk, amely már túlmutat ennek a munkámnak a keretein.

A beltelkeken található istállóknak csak a kocsis lovak és a kisborjúk számára volt hely. Az udvaron *lóakót* vagy *marhaakót* emeltek. Ez egy kerek térség volt, sövényből font kerítéssel kerítve, amelyeknek magassága a 2 métert is elérte. Teteje nem volt. Közepén volt egy kerek jászol, abba hányták a takarmányt. Sokszor telente úgy behordta a hó az egész akót, hogy a marhának a lehelete olvasztotta ki a havat, onnan vették észre hol van a marha.⁵⁸ Ennek a kezdetlegesnek tűnő teletetésnek az okát nem a hanyagságban, elmaradottságban kell keresnünk, hanem azt a célt is szolgálta, hogy edzett, erős, hosszú utakat, nélkülözést, úsztatást is jól bíró állatokat neveljenek.

Szent Márton-nap táján, november közepén, de legkésőbb november végén elérkezett a csordák szétverésének az ideje, majd azután következett az állatokat próbára tevő téli időszak. A nagyszámú állat téli elhelyezésére a települések szűk belterülete nem volt alkalmas, és a tanács is tiltotta a széna fölhalmozását a beltelkeken a tűzveszély miatt. Gúta határának a nagyobb része a Kis-Duna bal partján terül el, míg a település a csallóközi jobb parton. A folyón, sőt folyókon keresztül való gazdálkodás és a határ nagy kiterjedése megkívánta egy folyón túli szállásrendszer kialakulását, amely elsősorban az állatteleltetésre szolgált, de az év többi szakában a gazda időszakos kint tartózkodásának színhelye, a gazdasági eszközök és mezőgazdasági termények tárolóhelye is volt. Hidak nem voltak a folyókon, áradások alkalmával a kompok helyett csak egy nagyobb *réladik-nak* nevezett ladik közlekedett a partok között, amelyen nagyobb terhet nem lehetett szállítani. A nehéz átkelés szerepét a tanyák létrejöttében Fél Edit gyűjtése is igazolja.⁵⁹

A szállásoknak ez a településtől távolabb, folyókon túl elhelyezkedő típusa nem sajátosan gútai jelenség, hiszen a szomszédos Negyed hasonló, folyón túli gazdasági telephelyeiről Hofer Tamás adott hírt.⁶⁰ Keszegfalva hasonlóan a Vág-Duna által kettéosztott határral rendelkezett. A csallóközi települések – Lak, Bogya, Nemesócsa, Ekel – belterületét mocsaras, nehezen járható, áradáskor tengerré váló területek választották el a Dudvág és a Császta partján fekvő dombosabb kaszálóitól, szántóföldjeitől. Naszvad település a Nyitra bal partján fekszik, határának jelentős rész a folyó jobb partján elnyúlik egészen a Vág-Dunáig.⁶¹

Az aklok megjelenésére a környékünkön az első levéltári adatot 1722-ből találtam. Négy komáromi lakos elismervényt adott arról, hogy „*az Bálvány Szakállosi pusztán lévő négy aklaintúl, és Télen ott telettetett marhainktul (minden akolra három forinto-*

58. FE gy.

59. „*A tanyákat kiváltképp addig építették, amíg híd nem volt, ami a Vágon átvisz és a község lakóit összekösse határuk java részével.*” FE gy.

60. Vö Hofer Tamás: *A magyar kertes települések elterjedésének és típusainak kérdéséhez.* i. m. 35–40. p.

61. A lakótelepüléstől eltávolodott szálláskertekre, a községet a szálláskertjei csoportjától, vizegyes legelőkkal, mocsarakkal elválasztó határookra Bárth János számos példát említ Kalocsa vidékéről. Bárth János: *A szállás fogalma és típusai Kalocsa környékén.* *Ethnographia*, 1975, 235–275. p.

kat értvén) füzettünk Nemzetes Lábady Ádám Tisztartó... kezéhez in toto Tizenkét forintokat...⁶² Több adat is maradt fenn arról, hogy mézszárosok, kereskedők legelőket bérelnek, kaszálót vásárolnak az érsekség pusztáin vagy Gúta határában, úgy tűnik, egyesek teleltetés céljából ideiglenesen aklokot is tartottak fenn.

Annak ellenére, hogy a források a 18. század elején nem említenek gútaiak kezén lévő aklokot, ezek létrejötte szinte elengedhetetlen volt, hiszen ekkor már kialakult egy módos, piacra termelő, nagyállattartó réteg a városban. A nagy kiterjedésű belső határ természetföldrajzi adottságai is megkövetelték a lakóterülettől távoli üzemhelyek telepítését. Az 1768-as úrbérrendezés során elkészült a „*Guttai Szállások[na]k vagyis Aklok[na]k kitett Specificatioja...*”⁶³ Egy kiterjedt szállásrendszert találtak az összeírók. Az „*Ertény Aklok*”-nál 30 akolból álló csoportot írtak össze, egy akolnak 3, négynek pedig 2 tulajdonosa is volt. Az azonos családnevek alapján testvérek, rokonok lehettek. A másik csoport, a „*Nagy Szigeti Aklok*” szintén 30 akolból állt, itt hét esetben volt 2 tulajdonos. Még két akolból álló csoport, a „*Rácz Aklok*” került a jegyzékbe.

Az összeírás egyértelműen korábbi előzményekre utal, az aklok magas száma, a testvérek által való közös birtoklás szétöröklésre, talán évtizedekkel korábbi akolalapításra vezethető vissza. Az aklokot a gútai határ első részletes feltérképezésekor, 1833–1835-ben⁶⁴ és az első kataszteri felméréskor⁶⁵ is a beltelekként számították föl. A szomszédos Negyeden az akolkerteket az 1872-i úrbéri rendezés és tagosítás során a kis belső telekhez tartozó pótlásnak minősítették.⁶⁶

A határban azonban nem csak aklok, istállók voltak, házra is van levéltári adat. Továbbá arra is van példa, hogy egy gazdának több akla, istállója is lehetett. Egy 1776-ban felvett hagyatéki leltárban a következő szerepel: „*Gútai Hatarban vagyon 1. nagyobb Istálló mely az Házon kívül, melyet Borka Mihály épéttett [Borka Mihály gútai bírór rokonságban állt az elhunyttal – A. B.] bőtsültetett 70 f... 1. mas kisebb Istálló akollal edgyűt 8 f.*” Adatok hiányában nem lehet megállapítani, hogy az akloknál mennyire volt elterjedve a lakóházak építése, csupán regisztrálni tudom a jelenséget, már a 18. század második felében.

A terület első részletes térképi ábrázolásának tekinthetők az 1780–1784-ben készült első katonai földmérés térképlapjai, melyek lehetőséget nyújtanak a települések utcahálózatának, szerkezetének, a környék szálláskertjeinek tanulmányozására.⁶⁷

62. EPL GUI, Gúta perben felhasznált eredeti iratok.

63. EPL Archivum Juridico-Oeconomicum, E/65.

64. EPL T 089.

65. Országos Széchenyi Könyvtár Térképtár. 1555/1/1–2

66. Hofer Tamás: *A magyar kertes települések elterjedésének és típusainak kérdéséhez.* i. m. 338. p.

67. A II. József korabeli katonai felmérést, valamint a második és harmadik felmérést, továbbá a harmadik katonai felmérésből levezetett 1:75000 térképet, valamint a második világháború alatt készült magyar katonai térképet merevlemezen együttesen megjelentette a budapesti Arcanum Adatbázis Kft. Ezen tanulmányozhattam a jobbára színes térképlapokat, amelyeken jól megfigyelhető volt a terület képének, a művelési ágaknak és a településhálózatnak a változása a több mint másfél évszázad alatt. Az első katonai felmérés esetében a Coll. IX. Section XI., Coll. IX. Section X., Coll. X. Section XIV. és Coll. IX. Section XII. lapokat tanulmányoztam át részletesen, amelyek átfogják az egész vizsgált területet.

A katonai térképészek nagy gondot fordítottak arra, hogy a határban található különböző épületeket, majorokat, aklokot, istállókat, révházakat stb. ábrázolják. Problémát jelent azonban, hogy az aklok, szállások ábrázolásához a térképrajzolók nem alkalmaztak egységes jeleket.⁶⁸ Mégis a lapok részletes tanulmányozása után az megállapítható, hogy hol jelentek meg, mely területekre települtek az aklok. Továbbá a színes térképlapok lehetővé teszik, hogy meghatározzam a szállások környékén a területek művelési ágait, tehát azt, hogy rétre, szántóföldre települtek-e a gazdasági telephelyek.

Alsóhatárban még nem ábrázolnak semmilyen épületet. A Feketevíz partján kevés erdő és szántóföldek láthatók, utak vezetnek a révhöz, ahhoz a helyhez, amelynek közelében később az első épületek megjelentek. A szállások hiánya azzal magyarázható, hogy a területen található rétek és legelők nagy részét a közelben fekvő Nádszeg gazdáinak adták bérbe az alsószeleiek, akiknek éppen a közelség miatt nem volt szükségük még ideiglenesen lakott épületekre sem a gazdálkodáshoz Alsóhatárban.

Negyed esetében, a faluval szemben, a Vág bal partján, ahova a későbbi aklok települtek, csak erdők, mellettük szántóföldek és rétek láthatók. Ekecs és Apácaszakállas közelében előfordul „*Salasch*” név és jel, későbbi térképekkel összevetve azonban megállapítható, ezekből fejlődtek ki az urasági majorok Aszód pusztán. Délebbre a Dudvág mindkét partján elszórtan szállások állnak a folyót követő keskeny szántóföld-sávokon, némelyikük kissé távolabb, a réteken. Ezek a környező csallóközi falvakhoz – Lak, Turiszakállas, Bogya – tartoztak. Délkeletre haladva a Dudvág mentén Ekel, Megyerics közelében nem ábrázolnak gazdasági telepeket a határban.

Átlépve a Vág-Dunát, annak bal partján négy nagy épületszoportot látunk. Legdélebbre a Kava pusztán, a folyó közelében, utak mentén, szántóföldek között tűnik föl a szálláscsoport. Fölfelé haladva Agyagos pusztán van egy csoport épület az út mindkét oldalán a réteken, majd még följebb a Vág-Duna-parti erdők mellett a szántóföldeken a naszvadiak szállásai láthatók két csoportban. Mind a négy csoportot azonos jellel ábrázolták, de minden bizonnyal Agyagos pusztán, amely az esztergomi káptalan birtoka volt, nem állatteleltető szállások voltak. Komlóssy Ferenc a katolikus iskolák történetét feldolgozó munkájában a következőket írja a pusztáról: „Agyagos puszta az esztergomi főkáptalan tulajdona, de századokon át csekély bér fizetése mellett Izsza község lakói birták bérben, de akkor még házak itt nem állottak, csak ugynevezett hajlok voltak építve, hol az izsaiak a nyár folyamán a kaszálás ideje alatt tartózkodtak, mert abban az időben csakis rétek és legelők voltak itt. Télen azután senki sem volt ott, üres, kihalt volt minden. Az esztergomi főkáptalan azonban 1853. évben e pusztát kezelése alá vette, tisztí lakot és a cselédség részére házakat emelt...”⁶⁹

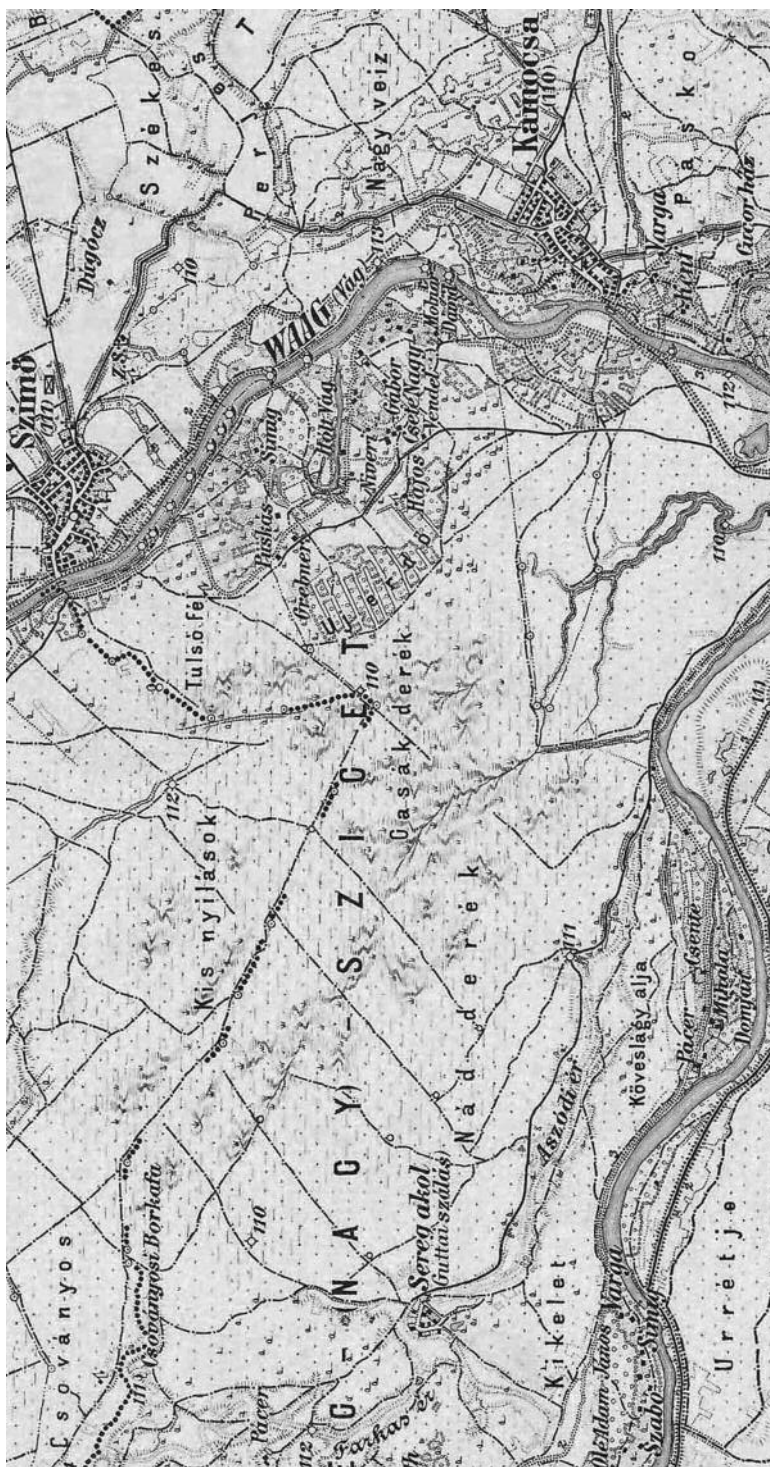
Észak felé haladva megtaláljuk az Örtényi és a Rácaklasi szállásokat, már a gútai határban. A hatalmas rétekből szigetekként kiemelkedve, szántóföldek közepén állnak, egy nagyobb és két kisebb csoportként vannak ábrázolva. Az úrbérrendezéskor az örtényivel azonos számú 30 aklot magába foglaló nagyszigeti csoportot azonban hiába keresnénk, mivel nem tudni, miért, a térképrajzoló csupán egy jellel ábrázolta és *Salaschnak* nevez-

68. Rácz István: Az első katonai térképfelvétel tanyatörténeti tanulságai. In *Agrártörténeti Szemle*, 1–2. sz. 1976, 1–15. p.

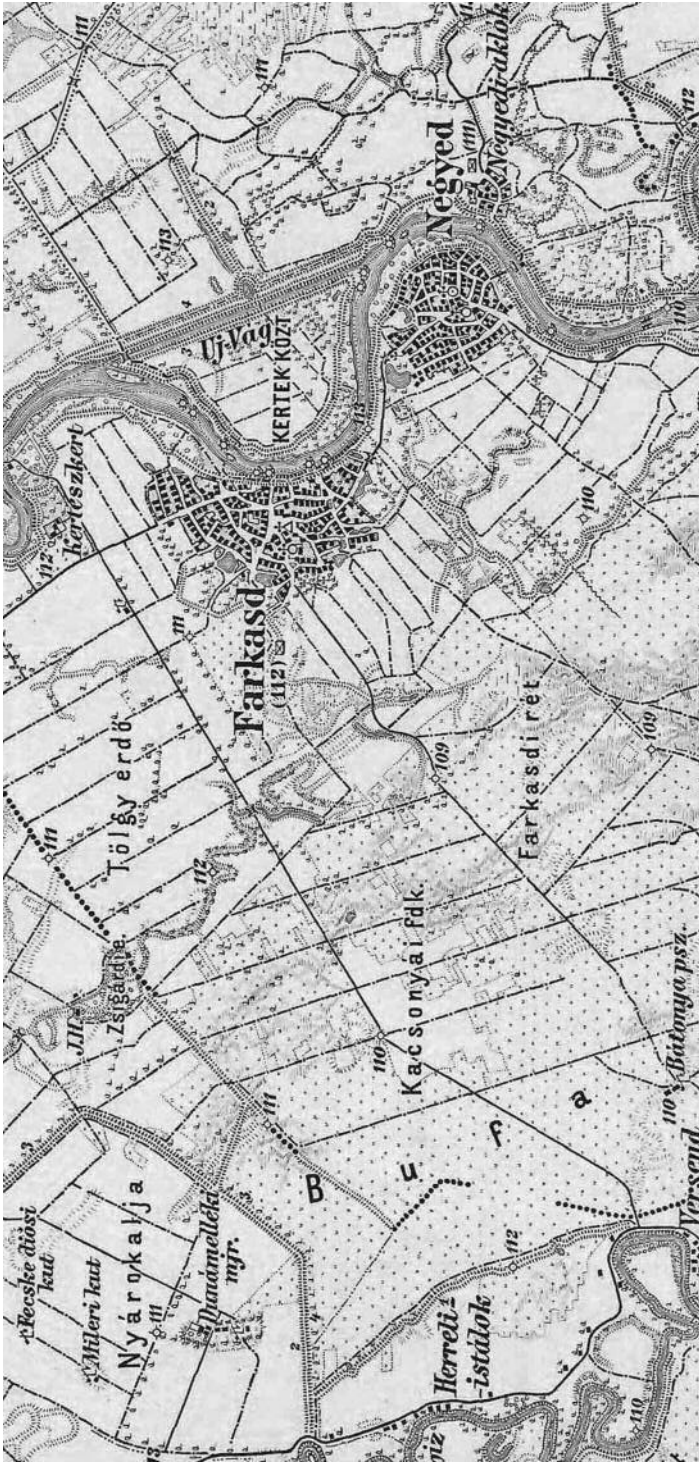
69. Komlóssy Ferenc: *Az Esztergom Főegyházmegeyi római katolikus iskolák története*. Esztergom, 1896, 650. p.

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XIV. évfolyam 2012/1, Somorja

5. térkép. A gútai határ nagyszigeti és kisszigeti része. Nagyszigeten a Kis-Duna mellett állt a gyümölcsösökkel, benne házakkal és a Seregakol szálláscsoporttal. Kisszigeten a Vág jobb partján az ártéri (gyümölcsös)kertekben szállások, házak a tulajdonosok nevével. Harmadik katonai felmérés, részletes térkép, 1884. Méretaránya 1:75 000.

6. térkép. A Feketevíz és a Vág között elterülő terület. Az alsóhatári részen Versend és Herreli (helyesen Helyréti) istállók szállás-csoportokkal. Negyed községgel szemben, a Vág túlsó partján a Negyedi aklok. Harmadik katonai felmérés, részletes térkép, 1885. Méretaránya 1:75 000.

te a későbbi térképeken Seregakolnak nevezett nagy szálláscsoportot. Más korabeli források nem említik, de a térképen a gútai határ csallóközi részén a Császa közelében több szántóföldre telepített, kerített épület is látható, a Császtaháti aklok.

A gútai határban tehát a folyókon túli, de a csallóközi oldalon is, elsősorban szántóföldnek használt árvízmentes szinteken jöttek létre aklok. Nagyon kiterjedt volt már a 18. század végén a gútai szállások rendszere, sűrűségét tekintve kiemelkedik a környék lakosai külterületi üzemhelyeinek sorából. A csallóközi falvaktól távol eső Dudvágparti rétek közötti szántóföldeken jelennek meg még jelentős számban gazdasági telephelyek. A Vág bal partján a naszvadiak és a keszegfalviak, ez utóbbiak Kava pusztán, tartanak szállásokat. Az aklok szaporodása a lakosság számának emelkedésével és az állatállomány növekedésével hozható kapcsolatba. A szállások Keszegfalva kivételével a települések belső határában jöttek létre, a lakóterülettől távolabb, leginkább csoportosan. A szálláskertek ilyenfajta kialakulását a természeti adottságok indokolták, ahol általában természeti akadályok, folyók mocsarak választották el egymástól a lakótelepeket és a szállásokat.

Maguk a települések többnyire szabálytalan utcahálózatú halmaztelepülés képét mutatják. Lak és Turiszakállas kivételnek számít, egymás mellé épült a két falu, egy utcába rendeződött településként látjuk, amelynek közepén a templom áll. Gúta utcái nagyrészt a Kis-Dunával párhuzamosan futnak, de már kezdenek kiépülni az ezekre merőlegesen futó utcák, elkezdtek körbeépíteni a korábban a város szélén álló templomot.

Levéltári források elsősorban Gútáról állnak rendelkezésemre, ezek segítségével képet kaphatunk a szállásokról, az ott emelt épületekről, az akloknál folytatott gazdálkodásról, az állatok teletetéséről. A gútai aklok szerepére utal a következő adat a már idézett folyamodványból, amelyet a gútai szegények a vármegyéhez írtak, az első országos térképfelvétel idejével csaknem egy időben, hogy a vármegye rendezze a fuvarszolgálatokat, mert többen a gazdák közül különböző ürüggyekkel kitérnek alóluk. Az egyik ilyen ürüggyként említik, hogy *„A Másikát pedig a midőn ell parancsolta az polgár de mivel hogy ez mint Telben s mind Nyárban a Szallasoknál Szokott lakni azért nem parancsolhattya hogy nehéz által jövetel és Sokára is vetődik illy moddát tehát, Csak az ide haza teellő Gazdákat, mind ökkörrel mind pedig lóval való szolgálatra [olvaszhatatlan szó], holott nagy faradsaggal Marhájának teli eledelit haza takaríthattya.”*⁷⁰ Nem mindenkinek volt tehát akla, a szegényebb gazdák otthon teletettek, míg a nagyobb gazdák nagyszámú állataikat gondozták a szállásokon.⁷¹

A 19. század elején a források nem gazdákat, hanem *„lakókat”*, szolgákat említenek az akloknál. *„Város Birája elő adja, hogy Kondé János és Ollé János aklainál lévő lakók a Gazdáik Telkein, és ennek környékébe Teheneket, Lovakat, és Barom fiakat tartanak, az ott birtokos Város Lakóssinak kárával... A’ Nevezett két Gazdák lakóssinak*

70. EPL GUI, Vegyes iratok. 1787.

71. A tanyákkal foglalkozó szakirodalom több esetet is említi, hogy a jobbágyok a szolgálataik alól a tanyán lakással igyekeztek kibújni, ezért is tiltották kezdetben a hivatalos szervek az állandó kinnlakást. Szabad György: A tanyára telepedés feudalizmus kori korlátai és felszámolásuk. In Pölöskei Ferenc–Szabad György (szerk.): *A magyar tanyarendszer múltja*. Budapest, 1980, 149–169. p.

egy Tehenek és egy Lovak tartása oly formán engedtetik meg hogy azokat Gazdáiknak telkén legeltessék, a Baromfi tartás végképpen meg tiltatván.”⁷² Ezt a bejegyzést 1829. május 10-én keltezték, ami azt bizonyítja, hogy a lakók a tavaszi kihajtás után is az akloknál tartózkodtak, végezték a mezőgazdasági munkákat. A fönti adatból az is kitűnik, hogy a lakók fizetségük részeként állatokat tarthattak a gazdáik telkén, illetve takarmányán. A baromfiak tartása az akloknál talán asszonyok kinnlakására is utal, mivel a körülöttük való munka női tevékenységnek számított.

A következő adat is az aklok és a szántóföldek kapcsolatára utal, kitűnik belőle, hogy az újonnan létrehozott, szaporodó aklok egy részét a jobbágytelkek külső szántóföldi tartozékán hozták létre. 1811-ben „Csende Éva kéri azon Örtényi Sessionalis Szantó Földet, melyet az Attya Csende Mihály 1797dik Esztendőben Sz: Görgy havának 12dik Napján Kiss Jánosnak, 30. forint fell adás mellett örökösen Cserébe adott, vissza itéltetni, azon okbul: mivel az a’ Sessióhoz tartozandó”. A tanács elutasítja a kérést, ennek oka elsősorban abban a szemléletben kereshető, amely előnyben részesítette az állattartást a szántóföldi gazdálkodással szemben és az állattartásban jelentős szerep jutott az akloknak. „...jól emlékezik a Mostani Tanács arról: hogy akkoriban azon Csere a Tanács hírével tsak azért történt vala meg: hogy Kiss Jánosnak akolly helye nem volt, ezen föld pedig nagyon alkalmas volt Akoly helynek, és ugyanazért adott Kiss János a Csere földön felül, még 30. forintokbul álló Felladást is.” A határozat indoklásából képet kapunk arról is, milyen épületeket emelt Kiss János a kérdéses földön: „Mint hogy ezen Csere Földet Kiss János, és Maradéki már 13 Esztendőktül birván, abba a’ Könyörgő által soha sem bolgattattak, sött arra Akolly helyet, Istállókat, Kutat és más a’ gazdasághoz tartozandó Épületeket épéttvén, Füz fákkal környül ültéttvén békességben használták...”⁷³ A gazdasági épületek mellett szükség volt a kútra az állatok itatásához, és köréjük árnyéket adó, szél ellen is némi oltalmat nyújtó fűzfákat ültetett a gazda.

Amint az előbbiekből is kitűnik, nem mindenkinek volt akla, de állata, legalább 5-10 darab minden gútai gazdának volt, és ezek telettetéséről is gondoskodni kellett. Ennek legegyszerűbb és bizonyára régi hagyományokra utaló módja volt, hogy az állatokat szabadon engedték az ártéri erdőkben, gyümölcsöskertekben, nádasokban, ahol maguknak kellett gondoskodniuk téli élelmükről. A tanácsi jegyzőkönyvek tiltó rendelkezései bizonyítják ennek a telettetésnek a továbbélését a múlt század első felében. A tanács szigorúan lépett föl az erdők pusztítása ellen, a gyümölcsöskerteket is megtilalmazzák egész éven át, és kényszerítik a gazdákat, akiknek nincsenek aklaik, hogy állataikat ott-hon tartsák, telettesék az udvaraikban. „Jelentetik hogy a’ Lovak mindenütt szíjjel kobollanak... A Templom előtt ki hirdettetni rendeltetett, hogy a’ kertek tilalmassak, és a’ kinek a’ vizeken túl aklaik nintsenek azok Lovaikat haza hozzák.”⁷⁴

A telettetés részben az ártéri erdőkben, gyümölcsösökben történt. Gúta éghajlati viszonyai kedvező feltételeket biztosítottak a gyümölcsstermesztésre. A folyók mentét a 18–19. században ártéri erdőkkel, fűzesekkel egyes gyümölcsöskertek szegélyezték. Irtással gyümölcsöskerteket alakítottak ki, amelyeket az úrbérrendezés értelmében nem vehettek el a jobbágyoktól földesuraik, és szabadon adhatták-vehették őket. Az

72. GVH 1828/29. tjkv. 126. sz. b.

73. GVH 1811. tjkv. 3. sz. b.

74. GVH 1811. tjkv. 645. sz. b. (december 8.)

idősebb adatközlőim ezeket az ártéri gyümölcsös kerteket csak *kerteknek* nevezik. A kertek elsősorban a Kissziget, Pacsérok, Újszegés, Vágszeg, Kikelet, Belső- és Külső-Köveslágynévű részeken, a Kis-Duna és a Vág mentén voltak. Ezeket az öreg kerteket azonban nem úgy kell elképzelni, mint a mai telepített gyümölcsösöket. Az ártéri erdőt és a gyümölcsös kerteket nem is lehetett egymástól elválasztani, a múlt század eleji összeírásokban „*erdő és kertek*” (Sylvae et Hortis)⁷⁵ címszó alatt együtt vannak feltüntetve. Az ártér dombosabb, *gyűrösebb* részein inkább a gyümölcsfák voltak többségben, a laposabb részen, a *huvalban* a fűzfák, nyárfák, erdős részek. A régi gyümölcsfák magas, hatalmas koronájú fák voltak, amelyek kiválóan alkalmazkodtak az itteni éghajlathoz, különösen a szilvafák kedvelték az ártereket.⁷⁶

A kertekben mindig voltak időlegesen lakott épületek, ezt biztosan állíthatjuk annak ellenére, hogy az első katonai felmérés térképlapjain csupán a réteken fekvő állattartó szállások, aklok vannak feltüntetve Gúta határában. Az árterekben erdőket jelöl a térkép. A 19. század eleji tanácsi jegyzőkönyvek „*kamaráról*”, „*házról*”, „*akolról*” tesznek említést a gyümölcsösökben. Péter-Pál után népesedtek be a kertek, ilyenkor már őrizni kellett a gyümölcsösöt, szedni a fokozatosan érő termést. A szolgálak vagy a család idősebb tagjai költöztek ki a kertekbe, és október végéig a kertekben tartózkodtak. A gazda is kijárt a kertbe, ételmezt vitt a kertpásztoroknak, és elvitte a leszedett gyümölcsöt. Az első világháború előtt inkább fogadott kertpásztorok voltak, később többnyire a családból költözőt ki valaki, idősek, gyerekek, akiknek otthon már nem vették hasznát.

A kertpásztorok kint főztek, összejártak beszélgetni. A következő feljegyzésből arra lehet következtetni, hogy a kunyhókban, kamrákban tüzeltek is. „*Katona Molnár István panaszólkodik, hogy Dömösi József, Kaportás János, Borka Ferencz szolgálja, és Bihertz Mihály Kiss Nagy Ferencz szolgálja, úgy nem különbben Madari János gyerkötze mindenszentek nap előtt egy héttel, a' panaszólkodónak Kiss szigethi kamarájában hálván, a' tüzet ott hagyták és regvel a' Tüztül a' kamra meg gyulladván, egészen ell égett, egy ott mellette lévő eleven termő alma fával együtt, – kéri tehát a' kárát meg térétetni... Ezen komarának meg gyulladása onnét is eredvén, hogy a' panaszólkodó ajtót nem tartván rajta bé nem tsukta, és így a' maga szolgáljának a' többével együtt okott adott a kamarában való hállásra, sött tudta is hogy ott hálnak, és még sem akadályoztatta, ugyan azért a' kárul maga is szenvedni kényszerítettvén, mivel a' szolgálak nem kész akarattal okozták ezen kárt amellyet is szolgálak Legények lévén sokat nem fizethetnek, tehát öszvesen 60 forintokat tartoznak a' Panaszólkodónak fizetni.*”⁷⁷

Az ártéri gyümölcsös kertek megtalálhatóak voltak a Vág alsó folyása mentén Gútától északra, de különösen nagy kertek voltak a várostól lefelé Naszvad és Keszegfalva határában.

Vidékünkéről az 1839–1840-ben készült második katonai felmérés térképlapjain⁷⁸ kapunk átfogó képet az előző országos térképezés óta eltelt több mint ötven év alatt

75. EPL Uradalmi 23ik számú Földkönyv a Gúttai határ térképéhez

76. 1895-ből származó adatok alapján Gútán 66 744 szilvafa, 31 175 almafa, 13 194 körtefa, 1491 szederfa, 577 kajszibarackfa, 411 diófa, meggyfából 283, őszibarackból 140, cse-resznyefából 117 volt. *Mezőgazdasági statisztika 1895*, 154–155. p.

77. GVH 1811. tjkv. 649. sz. b. (december 14.)

78. A második katonai felmérés következő térképlapjait tanulmányoztam át: Sect. 46. Coll. XXVII., Sect. 47. Coll. XXVII., Sect. 47. Coll. XXVIII., Sect. 46. Coll. XXVIII. és Sect. 48. Coll. XXVIII.

lezajlott változásokról. A határban szaporodtak a szántóföldek, az aklok, újabb és újabb szálláscsoportok jelentek meg.

Az alsóhatári részen, a Feketevízen épült híd mellett a mai falu helyén már utcákba rendezett kisebb gazdasági épületeket, valószínűleg aklokat, istállókat láthatunk. Ezek voltak az alsószeleiek téli állattartó szállásai, amelyet a térkép *Versinne* jelöl. Bizonyára a német térképeszek által elkövetett elírásról van szó, ugyanis a későbbiekben a területet *Versendnek* hívták. Környékét sűrűn hálózzák be az utak, és szántóföldekkel van körülvéve. A területnek azt a részét, ahol az említett épületek álltak, még ma is *Akolhelynek* nevezik. A térképlapokon, a szelvények szegélyén a gondos hadmérnökök feltüntették azt is, hogy az egyes falvakban, településeken hány ház és istálló található, illetve ezekben mennyi ember és ló szállásolható el. Azonban Versin nem szerepel a jegyzékben. Ez azzal magyarázható, hogy az itteni épületek nagyon kezdetlegesek lehettek, emberi tartózkodásra, katonalovak bekötésére kevésbé voltak alkalmasak, és mint ilyeneket katonai szempontból értéktelennek tekintették.

A két térképfelvétel között eltelt mintegy 50 év alatt tehát Alsóhatáron épületeket emeltek, és részben a földművelés nyert teret ezen a területen. Ezek a jelenségek elsősorban az erre a korra jellemző gyors népességnövekedéssel magyarázhatók, amelyek következtében a határ egyre nagyobb területeit fogták eke alá, hogy eltartsák a növekedő lakosságot. Az alsószeleli gazdák a felső határban levő legelők egy részét, mint egy 1857-ből származó jegyzőkönyvből kiderül, szántófölddél alakították.⁷⁹

A Csallóközben a Dudvág partján, a Réteken is megszorodtak a szállások és a lakóházak. Kaszálókon, szántóföldek szélén állnak a kerített telepek. A térképeken feltüntették a tulajdonosaik nevét: *Csiba, Csepy, Puzsir, Pápai* stb. Ekel és Nemesócsa határában is megjelennek újabb mezőgazdasági üzemek, telephelyek: *Ekli Pusztá, Lögör* stb. A Réteken, a katonai térképlapok szélén lévő kimutatás szerint, összesen 24 ház állt, beleszámítva az uradalmi Kis- és Nagy-Aszód pusztai egy-egy lakóházat is. Megyerics határában ekkor még nem tüntetnek fel épületet. Keszegfalva határában a csallóközi oldalon, Bálványszakállas pusztán két lakóházat, Szöllösön további kettőt találtak. Az előbbi majorsági központ, az utóbbi szállásnak látszik. A Vág-Duna bal partját sűrűn ellepték a tanyák; az ártéri erdők, gyümölcsösök, rétek, szántóföldek között szétszórva telepedtek a szállások. Az egyes telepek mellett a tulajdonosok neve: *Trugli, Majtényi, Kürthi, Misicz* stb. A katonai hadmérnökök 17 házat találtak katonai bekvártélyozásra alkalmasnak. Kissé délebbre Kava pusztán rétek, szántóföldek között 6 lakóház egy csoportban található. Agyagos pusztán is ábrázolnak csoportban álló épületeket a rét közepén, amelynek neve Izsai Rétek, utalva a bérlőkre.

A naszvadi szállások két csoportja látható a Vág-Duna mellett, de csak gazdasági épületek vannak a térképen, az összeírásban sem említenek itt lakóházat, bizonyára kezdetleges épületek lehettek. Az északi csoport épületei utcákba rendezett halmaztelepülés képét mutatja.

Északabbra, már a gútai határban, az „*Örtényi Szállások*” ugyancsak halmazfalura emlékeztető elrendezést mutat. Mellette a „*Rác Akok*” kisebb csoportjai rétek, szántóföldek között állnak. Itt 7 házat és 10 istállót láttak katonai beszállásolás céljára

79. Štátny oblastný archív Bratislava, fond Župa Bratislava I (a továbbiakban: ŠOBA BA, fond ŽB I) 106. doboz 139. lap.

alkalmasnak a hadmérnökök. Ugyancsak kis halmazfaluvá nőtte ki magát a seregakolli szálláscsoport a nagyszigeti részen, az Aszód ere kanyarulatában, körülötte szántóföldek, távolabb rétek. A negyedi határ felé eső részen is újabb szétszórt aklok figyelhetők meg. Hét lakóházat említenek a térképészek ezen a nagyszigeti részen. A Vág közelében Kisszigeten, rétek és gyümölcsösök között 9 lakóházat és 11 istállót találtak szétszórva. Az ártéri gyümölcsösökben, Kikeletben és Köveslágynban is felűnnek kisebb épületek.

Negyed határában, a Vág bal partján is megjelenik a kis halmazfaluvá terebélyesedett aklok csoportja, rétek, szántóföldek között, egyik oldalról ártéri erdők határolják. Itt szilárdabb gazdasági épületeknek, nagyméretű istállóknak kellett lenni, mivel 4 lakóházat és 62 istállót minősítettek katonai célokra alkalmasnak, 30 ember és 30 ló elszállítására. Az istállók magas száma érdemel figyelmet, mivel a többi község határában alig találtak gazdasági épületet a katonai térképészek, amelyeket érdemesnek tartottak leltárba venni, emberek és katonalovak beszállítására felhasználni.

Egy 1819-ben felvett negyedi hagyatéki leltárában tekintélyes istállókról írnak. Az alábbiakban felsorolom azokat az ingatlanokat, amelyek a Vágon túli gazdasági telephelyhez tartoztak. *„Vágon túl istálló, s fél haj, a két végibe, öl No. 15, türhető statusba sövény falakbul, náddal földve, ökör Istállóba Deszka jászolokkal... Akol sövényel kerítve, kopot, Egy kút, hankalék, s vödörrel.”*⁸⁰

A lakótelepülések utcahálózata az eltelt fél évszázad alatt zegzugosabbá vált, halmaztelepülés jellege erősödött mindegyikük esetében. A belterületek a lakosság számának növekedése következtében egyre zsúfoltabbá váltak.

A jobbágyfelszabadítást követő úrbérrendezés, polgári átalakulás

A jobbágyfelszabadítást kimondó törvény a forradalom hevében született meg 1848 tavaszán, gyakorlati végrehajtása azonban még évtizedekig elhúzódott. Az úrbérrendezés során a volt úrbéres jobbágyok és zsellérek az általuk használt jobbágytelekhez tartozó ún. úrbéres földek tulajdonosaivá váltak, amelyért az állam kártérítést fizetett az egykori földesúrnak. Problémát jelentett azonban, hogy a jobbágyok különböző jogcímenek többszörre jóval nagyobb területet használtak, mint a jobbágytelek. Ezeket a jobbágytelekhez szorosan nem tartozó, ún. maradvány- vagy remanentiális földeket pénzben kellett megváltaniuk a jobbágyoknak. Ez a folyamat azonban számos problémát vetett fel, a feudalizmus szövevényes jog- és földviszonyait kellett lebontani. Az ekkor született döntések több emberöltőre meghatározták az egyes parasztcsaládok anyagi helyzetét. Meghatározták, egy-egy volt jobbágy vagy zsellér mennyi földnek válik a tulajdonosává, ezt a földet hány darabban és hol kapja meg, vagyis a tagosítást hogyan hajtják végre. A folyamat végeredményeként a parasztek és a volt földesúr birtokát egymástól elkülönítették, mindenki megkezdhetette a gazdálkodást a saját földjén. Megindult az ország a kapitalista fejlődés útján. A parasztgazdaságok mellett létrejött-

80. Novák Veronika: Farkasd és Negyed hagyományos gazdálkodása a levéltári adatok tükrében. In Danter Izabella (szerk.): *Hagyományos gazdálkodás a Kiszálföld északi részén...*, i. m. 39–42. p.

tek az új, nagy kiterjedésű uradalmak majorsági gazdaságai, amelyek nagyban befolyásolták a vidék fejlődését.⁸¹

A földkérdés különösen élesen vetődött fel Gútán, ahol a környéken a leggyorsabban növekedett a lakosság, a gazdák kezén lévő földnek egyre nagyobb népességet kellett eltartania. A II. József korabeli népszámláláskor 3455 lakost mutattak ki, 1890-ben ez a szám 7088 volt, gyakorlatilag száz év alatt a lakosság megkétszereződött. A környékbeli pusztákat az érsekség magánkezelésbe vette a 18. század végétől, nagyobb majorsági gazdálkodást azonban csak a 19. század második felétől folytatott ezeken. A Mária Terézia-féle úrbérrendezéskor megállapított telkek fokozatosan szétöröklődtek a jobbágyok kezén. A rendezés idején 1768-ban, 0,48 volt a telekátlag, a jobbágyfelszabadítás hajnalán, 1847-ben ez szám 0,25-re csökkent.⁸² Tehát a lakosság rohamos növekedésével párhuzamosan zsugorodott az egyes parasztcsaládok kezén lévő föld mennyisége. Egyre többen sülyedtek a töredéktelkesek, a zsellérek sorába.

A gútai birtokstruktúrára jellemző volt, hogy kataszterében a legnagyobb földterületet a község, „Gúta mezőváros” és a „közirtokosság”, a gútai volt úrbéres telkes gazdák osztatlanul birtokolták. Ezek a birtokok együttesen 6692 kat. holdat tettek ki. Őket követte az Esztergomi Érsekség mint a mezőváros korábbi földbirtokosa, 3454 kat. hold birtokkal.⁸³ A hatalmas legelők többsége és a rétek egy része a közirtokosság, a volt úrbéres telkes gazdák közös tulajdonában volt. Magánkézben csupán néhány birtok maradt, ezek összterülete meghaladta a száz katasztrális holdat. A határ tagosítására soha nem került sor a lakosság ellenállása miatt.

Negyeden is lezajlott az úrbérrendezés, a folyamat eredménye jóval kedvezőbb volt, mint Gútán. Negyeden az egykori földesúrnak, a nyitrai püspöknek a határ mintegy 20%-a jutott, nyolcvan százaléka az egykori jobbágytelkek rendezése után Negyed lakóinak tulajdonába került.⁸⁴ Végrehajtották a tagosítás is.

A csallóközi egykori nemesi falvakban viszonylag könnyebben ment végbe az úrbérrendezés, sőt már a szabadságharc előtt megtörtént a tagosítás. Ezekben a falvakban nem jöttek létre hatalmas uradalmak.

A szabadságharc utáni évtizedekben, különösen az 1867-es kiegyezést követően, jelentős fejlődés indult el Magyarországon. Megindul az iparosodás, elkezdődik a vasúthálózat kiépítése, a polgárosodás folyamata. A szabadságharcot követő évtizedek gyökeres változásokat hoztak a társadalmi berendezkedésben, a birtokviszonyokban, a gazdálkodásban. A változásokat szemlélteti az 1882–1883-ban készült harmadik katonai felmérés, amelynek azonban 1:25000-es mértékű színes lapjaiból nem maradt

81. A kérdésről bővebben lásd Für Lajos: *Jobbágyföld – parasztföld In A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914.* Budapest, 1972, 33–153. p.

82. „*Öszve írása Gutta Mező-Városában létező jobbágyoknak és minden némű zselléreknek 1847ik Esztendőre*” alapján. Az összeírás szerint a 165 úrbéri telek 649 jobbágy családfő tulajdonában volt. Rajtuk kívül 95 házas és 18 házatlan zsellért mutattak ki. EPL Archivum Juridico-Oeconomicum E/65

83. *Magyarország földbirtokosai,* Budapest, 1893, 368. p.

84. Novák Veronika: *A 17. századtól az I. világháború végéig.* In Izsák Lajos: *Negyed története.* Negyed, 2011, 80. p.

fenn minden, környékünket ábrázoló térképlap.⁸⁵ Kiegészítésképpen a katonai felmérésből levezetett, 1:75000 mértékű fekete-fehér térképet kellett használnom a települések tanulmányozásához.

A harmadik katonai felmérés térképlapjain Alsóhatárban változások figyelhetők meg. A híd közelében sok apró épületet ábrázol, a terület megjelölése *Versend*. Északabbra a *Herreti istállók* felirat olvasható. Itt minden bizonnyal elírásról lehet szó, ez helyesen Helyréti istállók. E két utóbbi adat arról tanúskodik, hogy az Alsóhatári részen szaporodnak az *istállók*, az időszakos szállások, és már nem csak az Akolhelyen, hanem a réteken is. Fontos jelenség, hogy megváltozott az alsóhatári épületeknek a neve, már nem aklok, hanem istállóknak nevezik őket. Ez arra utal, hogy gazdasági szerepük és az épület jellege is megváltozott az aklokhoz képest.

A csallóközi részen a Dudvág, Császa folyók közelében a Réteken a színes lapokon jól megfigyelhető, hogy jelentősen megnövekedett a szántóföldek aránya ezen a területen. Újabb uradalmi majorságok – *Gólyás, Nagyszeg, Madérét, Rakottás major* stb. – jelentek meg, de különösen a szétszórt szállások, tanyák szaporodtak el. Ezek különböző községek határához tartoztak. Rakottás major Tany hosszan elnyúló határának végén jött létre. Egy két évtizeddel korábban kelt leírás szerint Lakszakállas „a réten 7 réti, házzal vagy szállással” (Pesty) rendelkezett. Az épületeknél gyakran feltüntették azok tulajdonosát. Az előző országos térképezéshez képest újabb nevek jelentek meg a tulajdonosok között: *Farkas, Kucsora, Vermes, Borsány* stb. Mellettük már néhány gútai családnév is jelöl tanyákat: *Forró, Fekete, Szabó* stb. Ők vettek itt területeket, elsősorban a szomszédos Bogyaréten. A gútai határban, a Császa mellékén is kiterjedtek a szántóföldek, rajtuk a már korábban is jelölt néhány szállás látható. Lejebb haladva a folyók mentén a szomszédos falvak – Nemesócsa, Ekel, Megyerics – határában is majorok, tanyák tűnnek fel: *Lögöri ház, Lapaháti* (helyesen Lapuhát) *rét, Koczorház* stb.

Keszegfalva határában a csallóközi részen kiépült a nagy Bálványszakállasi major, határának a Vágon túli része pedig tanyák, szállások területe. *Pusztá Káva szállások* rétek és szántóföldek határán található épületcsoport, lakóház és gazdasági épület egyaránt található itt. *Agyagos Pusztán* már az 1850-es években épült főkáptalani major látható. A Vág-Duna közelében sok tanya figyelhető meg. Északabbra, már a naszvadi határban a *Kis erdő szállások* és *Naszvadi-szállások* csoportja fekszik változatos művelés alatt álló területen. Vannak itt erdők, kertek, rétek, szántóföldek.

A gútai határban rétek, szántóföldek között, körülkerített kertekben találhatóak az *Örtényi szállások* és *Rác akol* szálláscsoportok. Kamocsa alatt a Vág-parti kertekben is lakóházakat találunk (*Varga, Dócza ház*), ami új jelenség ezen a területen. A Vág másik oldalán, Kisszigeten már évtizedekkel ezelőtt is voltak aklok, kamrák, de most több lakóházat mutat a térkép a gyümölcsöskertekben, családnevekkel jelölve (*Borka, Niveri, Csete Nagy* stb.) A nagyszigeti részen azon kívül, hogy *Sereg akol* kis faluvá duzzadt, több új szállás, tanya tűnt fel. A kikeleti és köveslágyi kertekben kis piros négyzetek lakóházakat jelölnek.

Negyedről sajnos csak fekete-fehér térképem van, ezen jól látható a községgel szemben a Vág tulsó partján a halmazfalu képét mutató *Negyedi aklok* csoportja. Az

85. Három térképlap: Zone 14 Col. XVIII Section NW, Zone 14 Col. XVIII Section NO és a Zone 14 Col. XVIII Section SO maradt fenn az eredeti lapokból.

aklokot és környéküket 1864-ben a következőképpen írják le: „*Faluból a vágghoz kimen-
vén, ott egy Kompon átjárás létezik, a tulsófélen, majdnem irányában fekvő ugyneve-
zett Akloknak, hol a Gazdák marháikat teleltetik, – körülötte vágghellett szép szilvá-
sok, jó káposzta, hajma, zöldség 's más egyebettermő földek vannak.*” (Pesty)

A térképen található sokféle név és jelölés (akol, istálló, szállás, ház, major) is jelzi, hogy az átalakulóban lévő gazdálkodás és határhasználat sokféle funkciójú gazdasági telephe-
lyet, lakóházat, szórványtelepülést hozott létre, amelyek egymás mellett éltek és működtek,
ugyanakkor folyamatosan változtak. Léteztek még az egykori aklok, és állatteleltető szál-
lásokként működtek, de funkciójuk a szántóföldi művelés terjedésével némileg változott. A
földművelés kiterjedése befolyásolta a gazda kint tartózkodásának idejét, a gazdasági esz-
közök és termények tárolását. Megjelennek új gazdasági telephelyek, amelyek mint szán-
tóföldi tanyák jönnek létre, és egész évben lakottak. Új jelenség a gyümölcsösökbe törté-
nő állandó kiköltözés, amely elsősorban a gútai szegények körében terjedt el. A túlszűfolt
belterületről sokak számára a kiköltözés a kertekbe a lakóházszerzés egyetlen útjának
bizonyult. Sokan nem is rendelkeztek más ingatlannal, mint egy kis gyümölcsöskerttel.

Ma a környékünkön 18 település található, a fenti felsorolt 15 település határával csak-
nem megegyező területen. A 20. században több új település jött létre, elsősorban az
egykori szállásokból kialakult tanyacsoportok önállósulásával. Ilyenek: Alsóhatár,
Bogyarét, Vágfüzes, nagyrészt Ifjúságfalva is. Lipové (korábban Hodžovo) az első
Csehszlovák Köztársaság alatt létrejött telepes falu, kolónia. Ezeknek a településeknek
a kialakulását nem érthetjük meg, ha nem tárjuk föl a települések történetét, a környék
gazdálkodását és ha nem ismerjük föl azokat a természeti és gazdasági okokat, ame-
lyek a tanyarendszer kialakulását és az azt megelőző szállásrendszert létrehozták.
Munkámmal ezt a megismerési folyamatot igyekeztem elősegíteni.

BÉLA ANGYAL

FOLDS, QUARTERS IN GÚTA AND SURROUNDINGS IN THE 18–19TH CENTURY

In the Hungarian folk literature, the study of Tamás Hofer generated attention in 1960 on the fact that there had been farmyards outside the dwellings, in the fields also in the northern part of Kisalföld (Little Plains), in the folds of Negyed (Neded). Similarly to the situation on Alföld (Great Plains), divided settlements were formed in the 18–19th century, when the houses and farmyards were separated. The historical research of the divided settlements and the ethnological research of folds and quarters have not been conducted up to now. In my present study, based on archival research, contemporary maps and ethnographic collection, I specify the circle of divided settlements having quarters and I present their farming, in particular animal husbandry. Folds and quarters were essential accessories of contemporary extensive farming (animal husbandry), where they conducted the wintering of the livestock. Based on maps of contemporary military surveys, I determine the special spread, growth and local characteristics of the folds according to settlements. In the second half of the 19th century, folds turned gradually into permanently inhabited farmlands, some of the quarters developed into an independent village, such as Alsóhatár and Bogyarét. Most of the farms though have lost their importance and gradually withered away.